ॐ

श्रीस्वामिनारायणो विजयतेतराम्

महामुनिस्वामिश्रीशतान्दमुनिकृतः

उद्धवसिद्धान्तः

एकान्तधर्मपरिपालनचारुशीलं पाषण्डियूथपमृगाधिपमात्मतंत्रम् ।
कारुण्यसिन्धुमुरुकीर्तिवितानितोर्वि धर्मात्मजं हरिमहं प्रणमामि भक्त्या ॥१॥
सिद्धान्तमुद्धवमतं तत एव भूम्नः सम्यक् श्रुतं विरचयामि यथामनीषम् ।
नानामतान्तरमुदस्य दृढप्रमाणैर्जीवेश्वरप्रकृतिभेदमहं सुबोधम् ॥२॥

इह खलु सकलजनानामात्यन्तिकनिःश्रेयसहेतुस्तु स्वस्ववर्णाश्रमधर्मेषु स्थित्वा वैराग्यपूर्वकं ब्रह्मरूपेणात्मना कृतावतारस्य भगवतः श्रीवासुदेवस्य चरणकमलोपासनाचरणमेकमेवाऽस्ति, न तु तद्रहितमात्मज्ञानादीति सकलसच्छास्त्रसिद्धान्तः ॥

तदुक्तं श्रीमद्भागवते –

ज्ञाने प्रयासमुदपास्य नमन्त एव
जीवन्ति सन्मुखरितां भवदीयवार्ताम् ।
स्थाने स्थिताः श्रुतिगतां तनुवाङ्मनोभि-
र्ये प्रायशोऽजितजितोऽप्यसितैस्त्रिलोक्याम् ॥ (भाग.१०।१४।३।)

श्रेयः श्रुतिभक्तिमुदस्य ते विभो क्लिश्यन्ति ये केवलबोधलब्धये ।
तेषामसौ क्लेशल एव शिष्यते नान्यद् यथा स्थूलतुषावघातिनाम् ॥भाग.१०।१४।८।)

"अत्र कश्चित् शुष्कज्ञानी पण्डितम्मन्यो वेदान्ती शंकते "ऋते ज्ञानान्न मुक्ति "रिति हिरण्यकेशीयशाखाश्रुतिः। अत्र पृच्छामः, नहि निर्विषयं ज्ञानं क्वापि श्रुतमतोऽस्य ज्ञानस्य को विषयः? ब्रह्मेति चेत् किं लक्षणं ब्रह्म ? श्रूयतां "सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्म" (तै.आ.१)। "सदेव सोम्येदमग्र आसीदेकमेवाद्वितीयम्" (छा.उ.६।२।१) "इत्यादिश्रुतिभिः स्पष्टमेव ब्रह्मस्वरूमुच्यते । तदर्थस्तु कालत्रयेऽपि बाधाभावोपलक्षितस्वरूपम् सत्यम्, ज्ञानशब्देन चिद्रूपं, न तु ज्ञानाधिकरण्। अनन्तमितिदेशकालाद्यपरिच्छिन्नम् । एकं सजातीयभेदहितम् । अद्वितीयं विताजीयभेदरहितम् । एवकारेण स्वगतभेदरहितं चेति ब्रह्मलक्षणम् ।"

अत्रोच्यते सजातीयादिभेदशून्यान्निर्विशेषचिन्मात्रस्वरूपाद् ब्रह्मणो जगत्सर्गादिकं कथं जायते ? मायाङ्गीकारेणेति चेत् ? तदानीं माया तिष्ठति इति ब्रह्म जानाति न जानाति वा? नाद्यः, ज्ञानमात्रस्य ज्ञातृत्वधर्मायोगात्, नापि द्वितीयः, अज्ञात्वा तदङ्गीकारासंभवात् ।

किं च निर्विशेषस्य ब्रह्मणो यत्किञ्चिच्छक्तियोगो मायाङ्गीकरणानन्तरमेव भवन्मतेऽस्तीति कया शक्त्या मायामङ्गीकरोति? इच्छाशाक्त्येति चेन्निर्विशेषत्वहानिः । अपि च मायाङ्गीकारसमये मायाया विलक्षणं ब्रह्मास्ति? उताऽवैलक्षण्येन मायात्मकमेव? नाद्यः, अनन्तत्वाखण्डत्वहानेर्ब्रह्मणः परिच्छेदापत्तेश्च । न द्वितीयः, अङ्गीकरणवचनवैयर्थ्यात् । सत्यज्ञानादिस्वरूपलक्षणबाधापत्तेश्च, सत्यत्वं हि मायाया मिथ्यात्वप्रतियोगि, ज्ञानत्वं च मायाया जडत्वप्रतियोगि, आनंदत्वं च मायाया दुःखत्वप्रतियोगीति सर्वथा मायाया ब्रह्मरूपत्वे सत्यादिविशेषणानुपपत्तिरेवेत्यवधेयम् ।

ननु अध्यारोपापवादाभ्यां निष्प्रपञ्चं ब्रह्म प्रपञ्च्यते इति न्यायेन सत्यरूपे ब्रह्मण्यधिष्ठाने मिथ्याभूत एवायं मयामयः प्रपंचः, शिष्योपदेशार्थमारोप्यते । न तु वस्तुतः सत्यः रज्जुसर्पवत्,

शुक्तिकारजतवत्, मरीचिजलवत्, स्थाणुचौरवच्च्येति नोक्तदोषप्रसंग इति चेत् महासाहसमिदम् । सर्वस्यापि जगतो मिथ्यात्वे गुरुशिष्ययोस्तदुपदिष्टज्ञानस्य च तदन्तःपातित्वेन मिथ्यात्वाच्छिष्योपदेशार्थं मायादिप्रपंचकल्पनमिति वक्तुं न शक्यते । अज्ञानकल्पितगुरूपदिष्टेनाऽज्ञानकल्पितज्ञानेनाज्ञानकल्पितशिष्यस्य का वाऽर्थसिद्धिः स्यात् । निर्विशेषचिन्मात्रब्रह्मातिरिक्तस्य सर्वस्यापि मिथ्यात्वे "अजामेकां लोहितशुक्लकृष्णां बह्वीं प्रजां जनयन्तीं सरूपाम् । अजो ह्येको जुषमाणोनुशेते जहात्येनां भुक्तभोगामजोन्यः । (म.ना.३।८।४।) द्वासुपर्णा सयुजा सखाया समानं वृक्षं परिषस्वजाते । तयोरेकः पिप्पलं स्वाद्वत्त्यनश्नन्नन्योऽभिचाकशीति । (श्वेता. ४।६।) "ज्ञाज्ञौ द्वावजावीशानीशौ" (श्वे.३।१।९।) "दैवी ह्येषा गुणमयी मम माया दुरत्यया । मामेव ये प्रपद्यन्ते मायामेतां तरन्ति ते । (गीता. ७।१८।) इत्यादिमायाजीवेशसत्यत्वबोधकश्रुतिस्मृतिवैयार्थ्यं च स्यात् । तथा मोक्षार्थं तत्त्वमस्यादिमहावाक्यार्थश्रवणमननिदिध्यासनप्रयत्नोऽपि व्यर्थ एव, मरीचिकाजलोपादानप्रयत्नवत्नह्यविद्याकल्पितमिथ्याज्ञानेनाऽनादिबन्धनिवृत्तिरपि संभेवत्, मरीचिकोदकपानेन तृषानिवृत्तिवदिति केवलं वाचारम्भणमात्रमेव भवन्मतम् ।

ननु कारणस्य मिथ्यात्वेऽपि तज्जन्यकार्यस्य सत्यत्वं दृश्यत एव, स्वप्नदृष्टसिंहसर्पादीनामसत्यत्वेऽपि तद्भयजन्यप्रबोधस्य यथा सत्यत्वं तथाऽत्रापि गुरुशिष्ययोर्मिथ्यात्वेऽपि तत्संवादजन्यज्ञानेनाऽनादिबन्धनिवृत्तिलक्षणं कार्यं सत्यमिति न कश्चिद् विरोध इति चेन्न दृष्टान्ते स्वप्नदृश्यमानसिंहस्य स्थलान्तरे सत्यत्वमस्ति, प्रबोद्धुः पुरुषस्याऽपि सत्यत्वमस्ति, इति प्रबोधस्य सत्यत्वमुचितम्, सिद्धान्ते तु सर्वस्यापि भवता मिथ्यात्वेनोक्तत्वान्नोक्तदृष्टान्तः संगच्छते, किं च गुरुशिष्यभावस्य

कल्पितत्वे "अथ नित्यो ह वै नारायण एष सर्वभूतान्तरात्मा अपहतपाप्मा दिव्यो देव एको नारायणः" (सुबा.६।१।) "नारायणः परं ब्रह्म, आत्मा नारायणः परः" (तै.आ. १०।११।१।) "तत्वं जिज्ञासमानानां हेतुभिः सर्वतो मुखैः। तत्त्वमेको महायोगी हरिर्नारायणः प्रभुः (म.भा.मो.३४८/९०) "नारायणपरा वेदा नारायणपरा मखाः" (भाग. २।५।१५।) इत्यादिश्रुतिस्मृतिपुराणेषु नारायणः सर्वकारणत्वेन निरूपितः, स एव प्रथमगुरुर्ब्रह्मणे शिष्याय वेदादीनुपादिशत्। तथा श्रुतिः "यो ब्रह्मणं विदधाति पूर्वं यो वै वेदांश्च प्रहिणोति तस्मै। तं ह देवमात्मबुद्धि - प्रकाशं मुमुक्षुर्वै शरणमहं प्रपद्ये" इति (श्वेता.६।१८।) श्रीभागवते चोक्तं "तेने ब्रह्म हृदा य आदिकवये" (भाग.१।१।१।) इति नारायणस्य गुरुत्वं तेनोपदिष्टो वेदो "यावानहं यथाभावो यद्रूपगुणकर्मकः । तथैव तत्त्वविज्ञानमस्तु ते मदनुग्रहाद् (भाग.२।९।३१।) इत्यादिना कृतोऽनुग्रहश्चाप्यसन्नेव स्यात् । तत श्च प्रचलिता नारदवसिष्ठादिरूपा शुद्धा सम्प्रदायगुरुपरंपरा- "कस्मै येन विभासितोऽयमतुलो ज्ञानप्रदीपः पुरा, तद्रूपेण च नारदाय मुनये कृष्णाय तद्रूपिणा। योगीन्द्राय तदात्मनाऽथ भगवद्रताय कारुण्यतस्तच्छुद्धं विमलं विशोकममृतं सत्यं परं धीमहि (भाग.१२।१३।१९।) इति "नारायणं पद्मभुवं वसिष्ठं शक्तिं च तत्पुत्रपराशरं चेति" च प्रसिद्धा सा सर्वापि भवन्मते कल्पितैव स्यात् । तथा साक्षान्नारायणावतारेण नराकृतिपरब्रह्मणा भगवता श्रीकृष्णेन गुरुणा निजशिष्यायाऽर्जुनायोद्धवाय चोपदिष्टा सकलद्वैताद्वैतवादिभिराचार्यप्रवरैरसद्ग्रन्थखण्डनपूर्वकं प्रमाणतया स्वीकृता श्रीभगवद्गीता तथाविधं श्रीभागवतं चाप्यसदेव जातम् । तथा भवतापि मोक्षार्थं यतो महावाक्यादिश्रवणं कृतं, सोऽपि गुरुरसन्नेवेतिमहान् गुरुद्रोहः कृतः । तथा "यस्य देवे परा भक्तिर्यथा

देवे तथा गुरौ। तस्यैते कथिता ह्यर्थाः प्रकाशन्ते महात्मनः । (श्वेता.६।२३।) स हि विद्यातस्तं जनयति तच्छ्रेष्ठं जन्म तस्मै न द्रूह्येत् कदाचन "गुरुर्ब्रह्मा गुरुर्विष्णुर्गुरुर्देवो महेश्वरः। गुरुरेव परंब्रह्म तस्मै श्रीगुरवे नमः (अमन.२।४२।) "आचार्यं मां विजानीयात् (भाग.११।१७।२७।) इत्यादि-श्रुतिस्मृतिवचांस्यप्यसन्त्येव जातानीति सच्छास्त्रद्रोहः कृतः, तेन जगद्गुरोर्भगवतश्च द्रोहः कृतः, गुरुशिष्यपरंपराया असत्वस्थापनेन च स्वस्यापि द्रोहः कृत इति का गतिर्भविष्यति भवतः।

नन्वज्ञानकाले माया, तत्कार्यं गुरुशिष्यज्ञानोपदेशश्रुतिस्मृति-वाक्यादिकमस्मन्मते सत्यमेवास्ति । मया तु ज्ञानकाल एव सर्वस्य मिथ्यात्वमुच्यते । तथा च श्रुतयः "यत्र त्वस्य सर्वमात्मैवाभूत्तत्केन कं पश्येत्," (बृ.उ.४।५।१५) "मृत्योः स मृत्युमाप्नोति य इह नानेव पश्यति" (क.उ.४।१०) "सर्वं खल्विदं ब्रह्म," (छां.उ.३।१४।१) "नेह नानास्ति किंचन"(क.उ.४।११) इत्याद्याः । अतः को दोष ? इति चेदवधार्यताम् । सर्वत्र शास्त्रेषु ज्ञानवानेव गुरुर्ज्ञानप्राप्त्यर्थमाश्रयणीयतया निरूपितोऽस्ति । न तु क्वाप्यज्ञानी "तद्विज्ञानार्थं स गुरुमेवाभिगच्छेत् समित्पाणिः श्रोत्रियं ब्रह्मनिष्ठम्" (मुं.उ.१।२।१२) इति श्रुतेः ।।

तथा चोक्तं श्रीभागवते "तस्माद् गुरुं प्रपद्येत जिज्ञासुः श्रेय उत्तमम्। शाब्दे परे च निष्णातं ब्रह्मण्युपसमाश्रयम् (भाग.११।३।२१।) इति । गीतायां च "तद्विद्धि प्रणिपातेन परिप्रश्नेन सेवया। उपदेक्ष्यन्ति ते ज्ञानं ज्ञानिनस्तत्वदर्शिनः"(गी.८।३४।) इति ज्ञानिगुरोर्ज्ञानस्योपदेशकाले वर्तमानत्वान्मायादिसकलप्रपञ्चस्य गुरुशिष्यभावस्य चाऽत्यन्तमसत्वाद् दृष्टिपूर्वकं शिष्योपदेशः कथं संगच्छते ? एषोऽहं गुरुरयं मम शिष्यो मयाऽमुकशास्त्रोपदेशयुक्तिभिरस्याऽज्ञानमपनेयमिति भेददृष्टिं विना नहि केनाप्युपदेष्टुं शक्यते । सा च भेददृष्टिः ज्ञानिनः कथं तिष्ठति ?

ननु दग्धपटन्यायेन ज्ञानिनोऽपि बाधितानुवृत्तिः किञ्चित् कालं तिष्ठतीति शिष्योपदेशो घटत इति चेच्छृणु, सम्यक् ज्ञानप्रवृत्तिवेलायां बाधितानुवृत्तिर्यदि तिष्ठेत्तर्हि "ज्ञानेन तु तदज्ञानं येषां नाशितमात्मनः। तेषामादित्यवज्ज्ञानं प्रकाशयति तत्परम् "(गीता.५।१६।) । "ज्ञानाग्निः सर्वकर्माणि भस्मसात्कुरु ते तथा" (गीता.४।३७।) इत्यादि स्मृतिविरोधः स्यात्, नहि सूर्याधिष्ठितमन्दिरे तमोलेशोऽपि तिष्ठेत्, रज्जुसाक्षात्कार-वेलायां सर्पभूतभ्रमानुपलम्भलक्षणस्वानुभवविरोधश्च स्यात् । यदि सा न तिष्ठेत्तर्हि द्वैतदर्शनाभावाच्छिष्योपदेशार्थं प्रवृत्तिरपि नैव घटेत ।

ननु बाधितानुवृत्तिर्नाम मिथ्यात्वेन निश्चितानां तत्तत्पदार्थाना-महंकारममकारत्यागपूर्वकमनासक्त्या सेवनं तच्चाऽसेवनमेव । तथा चोक्तं भगवता "नैव किंचित्करोमीति युक्तो मन्येत तत्ववित् । पश्यन् शृण्वन् स्पृशन् जिघ्रन्नश्नन्गच्छन् स्वपन् श्वसन् ।। प्रलपन् विसृजन् गह्लन्नुन्मिषन् निमिषन्नपि। इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेषु वर्तन्त इति धारयन्" । (गीता.५।८-९।) इति, तस्माज्ज्ञानिनः शिष्योपदेशादिकरणमप्य-करणमेवास्तीति सर्वं समञ्जसम्।

अत्र पृच्छ्यते यदि बाधितानुवृत्तिवशाद् गुरुणा शिष्योप-देशादिकं सत्कर्म क्रियेत तर्हि तु समञ्जसत्वान्न किञ्चिद्वक्तव्यम् । यदि तु किञ्चित् श्रुतिस्मृतिविरुद्धाचरणं क्वचित्क्रियेत तदा तत्प्रायश्चित्तं कर्तव्यं न वा ? श्रूयताम्, भवद्भिर्महामुक्तवचांसि न श्रुतानीति प्रतिभाति। निस्त्रैगुण्ये पथि विचरतः को विधिः को निषेधः ? इति चेत् महद् असमंजसमेतत् । तथाहि सकलब्रह्मविद्यासंप्रदायप्रवर्तकाचार्योऽखण्ड-ब्रह्मस्वरूपस्थितिः श्रीमहादेवः पूर्णकाम ईश्वरोऽपि यदापशब्द-भाषणमपि ब्रह्मणः पंचमं शिरस्त्रिशूलेन चिच्छेद तदा शिरश्चतुष्टयावशेषतया ब्रह्मवधाभावेऽपि ब्रह्महेव तच्छिरो गृहीत्वा

तत्प्रायश्चित्तं चरन् भुवि सकलतीर्थयात्रां कृत्वा बदरिकाश्रमे महत्तपश्चकारेति कथा महाभारते प्रसिद्धा। तथा ब्रह्मविद्वरिष्ठः समाधिनिष्ठश्चतुराननोऽपि स्वार्पितवरपरीक्षणोद्यतकामबाणपरवशतया स्त्रङ्गसङ्गकामुकः स्वपुत्रिकां सरस्वतीं पुरो वीक्ष्य तामेवाऽनुदुद्राव, ततश्च तदङ्गमस्पृष्टोऽपि तद्दोषपरिहाराय देहान्तप्रायश्चितं चिकीर्षुस्तां स्वतनुं योगधारणया तत्याजेति च कथा श्रीभागवतपुराणादौ प्रसिद्धा। तथा च ब्रह्मविच्छ्रेष्ठो वैशंपायनमुनिरपि ब्राह्मणशापपरवशतया साहजिके स्वस्वस्रीयवधे जाते ब्रह्महत्याव्रतं शिष्यैः कारयामासेति कथा विष्णुपुराणादौ प्रसिद्धा, तथा ब्रह्मनिष्ठप्रवरो लिखितमुनिः शंखनाम्नः स्वज्येष्ठभ्रातुरप्याश्रमे क्वचिददत्तफलभक्षणमात्रदोषस्यापि मुख्यकल्प-प्रायश्चितं चिकीर्षुः सुद्युम्ननाम्ना राज्ञा धर्मशास्त्रानुसारेण स्वकरद्वयं छेदयामास । न तु राज्ञा दीयमानमनुकल्पं जग्राहेति कथा महाभारते राजधर्मेषु प्रसिद्धा । एवमन्ये बहवो ब्रह्मनिष्ठाः क्वचित् परवशतयापि पातकसंभवे तत्प्रायश्चित्तं यथाविधि चक्रुः । इदं तु नैमित्तिकमुक्तम् ।

नित्यं च ब्रह्मविदग्रणीः श्रीमहादेवस्तीव्रवैराग्यमाश्रित्य ब्रह्मचर्यादिनियमान् पालयन्नेव महर्षिदुष्करं तपः कुरुते । तथा ब्रह्मनिष्ठो ब्रह्माऽपि प्रतिदिनं क्षीरसमुद्रस्थवैजयन्तपर्वते महत्तपः करोति । तथा ब्रह्मविदः शौनकादयोऽष्टाशीति सहस्रं महर्षयो नैमिषारण्यादिषु तपस्यन्ति, एवमेव नैष्ठिका ब्रह्मविदः षष्टिसहस्राणि वालखिल्या अपि तपस्यन्ति तथा ब्रह्मनिष्ठः सिद्धयोगीश्वरः श्रीदत्तात्रेयमहामुनिरपि “दृष्ट्वा स्त्रियं देवमायां तद्भावैरजितेन्द्रियः । प्रलोभतः पतन्त्यन्धे तमस्यग्नौ पतङ्गवत् । योषिद्धिरण्याभरणाम्बरादिद्रव्येषु मायारचितेषु मूढः । प्रलोभितात्मा ह्युपभोगबुद्ध्या पतङ्गवन्नश्यति नष्टदृष्टिः (भाग.११।८।७-८।) । “पदापि युवतीं भिक्षुर्न स्पृशेद् दारवीमपि ।

स्पृशन् करीव बध्येत करिण्या अङ्गसङ्गतः।। नाधिगच्छेत् स्त्रियं प्राज्ञः कर्हिचिन्मृत्युमात्मनः ।। बलाधिकैः स हन्येत गजैरन्यैर्गजो यथा भाग.११।८।१३-१४)

ग्राम्यगीतं न शृणुयाद् यतिर्वनचरः क्वचित् ।
शिक्षेत हरिणाद् बद्धान् मृगयोर्गीतमोहितात् ।।११।८।१७।।

इत्यादिवाक्यैर्ब्रह्मवित्सदाचारं प्रतिपादयन्स्वयं तथाचरंस्तपस्यति तथा सांख्याचार्यः श्रीकपिलमहामुनिरपि

“सत्यं शोचं दया मौनं बुद्धिर्ह्रीः श्रीर्यशः क्षमा ।
शमो दमो भगश्चेति यत्संगाद्यातिसङ्क्षयम्।।
तेष्वशान्तेषु मूढेषु खण्डितात्मस्वसाधुषु ।
सङ्गं न कुर्याच्छोच्येषु योषित्क्रीडामृगेषु च ।।
न तथाऽस्य भवेन्मोहो बन्धश्चान्यप्रसङ्गतः ।
योषित्सङ्गाद्यथा पुंसो यथा तत्सङ्गिसङ्गतः ।।
प्रतापतिः स्वां दुहितरं दृष्ट्वातद्रूपधर्षितः ।।
रोहिद्भूतां सोऽन्वधावद्दृक्षरूपी हतत्रपः ।।
तत्सृष्टसृष्टसृष्टेषु कोन्वखण्डितधीः पूमान् ।।
ऋषिं नारायणमृते योषिन्मय्येह मायया ।।
बलं मे पश्य मायायाः स्त्रीमय्या जयिनो दिशाम् ।
या करोति पदाक्रान्तान् भ्रूविजृम्भेण केवलम् ।।
सङ्गं न कुर्यात् प्रमादासु जातु योगस्य पारं परमारुरुक्षुः ।
मत्सेवया प्रतिलब्धात्मलाभो वदन्ति या निरयद्वारमस्य ।।३।३१।३३-३९।।

इत्यादिवाक्यैर्ब्रह्मविदः शिक्षयन् स्वयं तपश्चरति परमहंसपरमगुरुः श्रीऋषभदेवोऽपि-

महत्सेवां द्वारमाहुर्विमुक्तेस्तमोद्वारं योषितां सङ्गिसङ्गम् ।

महान्तस्ते समचिताः प्रशान्ता विमन्यवः सुहृदः साधवो ये ॥भाग.५।५।२॥

इत्यादिवाक्यैर्ज्ञानिन उपादिशन् स्वयमुग्रं तपश्चचार । तथा प्राप्त - ब्रह्मात्मानुभवतया संत्यक्तविषयसुखो, राजर्षिप्रवरो ययातिरपि "मात्रा स्वस्रा दुहित्रा वा नाऽविविक्तासनो भवेत् । बलवानिन्द्रियग्रामो विद्वांसमपि कर्षति ।" (भाग.९।१९।१७।) इति जनान् शिक्षयंस्तपश्चचार । एवमन्ये बहवो ब्रह्मनिष्ठा ज्ञानिनोऽपि स्वस्ववर्णाश्रमोचितं धर्मं पालयन्तः क्वचिद् दुष्कृतसंभवे सद्यस्तन्निष्कृतिं कुर्वन्तश्च तपश्चकुः कुर्वन्ति चेति सच्छास्त्रशिष्टाचारप्रमाणसिद्धं भवति। यच्च "नैव किंचित्करोमि (गीता.५।८।)" इत्यादि भगवद्गीतावाक्यं तदपि ज्ञाननिष्ठया भक्तिनिष्ठया वा कर्मफलानिच्छया वेदोक्तसदाचारमार्यादापालनार्थं यथोचितस्वस्ववर्णाश्रमधर्मपालनविषयमेव, न तु श्रीदत्तात्रेयादि सिद्धयोगीन्दप्रतिपादिताहिंसाब्रह्मचर्यरसत्यागशमदमादिधर्माधिकारिणां ज्ञानिगुरूणां यथेष्टाचरणाभ्यनुज्ञापरम् "स्वधर्मे निधनं श्रेयः परधर्मो भयावहः" (गीता ३।३५।) इति तत्सिद्धान्तात् तथा सत्यविज्ञानिनां विधिनिषेधातिक्रमयथेष्टाचरणस्थापनं तु भवतामतिधार्ष्ट्यमेवेति चिन्त्यम्।

ननु साधनदशायां विधिनिषेधपालनं युक्तमेव मया तु संप्राप्तसिद्धदशानां महायोगीन्द्राणां तन्निषेधः प्रतिपाद्यते न सर्वेषाम् । तथा चोक्तमाचार्यचरणैः ।

"तदा नैव सूक्ष्मं न वा स्थूलमेकं
न वा ऽजंगमं जंगमं चापि किंचित् ।
न कर्माणि धर्मोप्यधर्मो न कश्चि-
च्चिदानन्दसिंधौ यदाहं निमग्नः ॥

तदा कामिनी नैव कामी न कामो
न वा क्लीबमल्पं न वर्णाश्रमादिः ।
न वा शिष्यवर्गो गुरुर्वा न चास्ते
चिदानन्दसिन्धौ यदाहं निमग्नः"

इति । पंचदश्यां( )चोक्तम्..

यथापुष्करपर्णेऽस्मिन्नपामश्लेषणं तथा वेदनादूर्ध्वमागामिक-र्मणोऽश्लेषणं बुधे" इति।

अत्रोच्यते श्रीमहादेवादयः प्रवृत्तिनिवृत्तिधर्मनिष्ठा महान्तो ब्रह्मविद्वरवोऽपि साधनदशावन्तस्तर्हि सिद्धदशावन्तः के पुरुषा भवदभिमताः संति ? अहो भवतां मते एवं शिवादयो महान्तोऽन्ये त्वल्पा "इति पारमार्थिक भेददृष्टिमूलकं महद्वैषम्यं वर्तते । अस्माकं तु सर्वेऽपि जीवा ईश्वराश्च चिद्रूपाः समा एव वर्तन्ते, भेदप्रतीतिस्तु विचित्रदेहौपाधिकी न तु वास्तवी, तस्मान्न कश्चिज्जीवो महानल्पो वा "सर्वं खल्विदं ब्रह्मे" ति श्रुतेः "विद्याविनयसंपन्ने ब्राह्मणे गवि हस्तिनि । शुनि चैव श्वपाके च पण्डिताः समदर्शिनः ॥ गीता ५।१८।

"ब्राह्मणे पुष्कसेस्तेने ब्रह्मण्येऽर्के स्फुलिंगके। अक्रूरे क्रूरके चैव समदृक् पण्डितो मतः"॥ इत्यादि स्मृतेश्च, सर्वमिदं समरसं ब्रह्मेवास्तीति चेन्न सर्वस्यापि ब्रह्मरूपत्वे वर्णाश्रमधर्मव्यवस्थाबाधः स्यात्, जीवस्यैकत्वे स्वर्गनरकहेतुविहितनिषिद्धकर्मणां वैयर्थ्यं च स्यात्, कर्मवैचित्र्य-कृतस्थावरजंगमबद्धमुक्तादिजीवव्यवस्थाहानिरपि स्यात्,सर्वेषां सुखदुःखसाम्यं स्वभावसाम्यं च भवेत्, तत्तु श्रुतिस्मृतिपुराण-स्वानुभवविरुद्धमेव, । तत्र श्रुतयः "ब्राह्मणोऽहरहः संध्यामुपासीत" "ब्राह्मणेन षडङ्गो वेदोऽध्येतव्यो जिज्ञासितव्यश्च," "असुर्यानाम ते लोका अंधेन तमसावृताः, तांस्ते प्रेत्याभिच्छन्ति ये के चात्महनो

जनाः''(ई.उ.३) ''तद्य इह रमणीयचरणा अभ्यारोहयत्ते रमणीयां योनिमापद्येरन् ब्राह्मण योनिर्वा क्षत्रिययोनिर्वा वैश्ययोनिर्वा अथ इह कपूयत्ते चरणा अभ्यारोहयत्ते कपूयां योनिमापद्येरन् श्वयोनिं वा शुकरयोनिं वा चंडालयोनिं वा (छा.उ.५।१०।७।) ''साधुकारी साधुर्भवति पापकारी पापो भवति पुण्यः पुण्येन कर्मणा भवति पापः पापेन कर्मणा भवति (बृ.उ. ६।४।५।) । यो वेद निहितं गुहायां परमे व्योमन् सोश्नुतेसर्वान् कामान्'(तै.क.२।२।१।) ''न चेदवेदीन् महती विनष्टिः''।(बृ.उ.४।४।१४) ''तरति शोकमात्मविदि''(छा.उ. ७।१।३।) त्याद्याः। स्मृतयश्च

''भिक्षोधर्म शमोऽहिंसा तप ईक्षा वनोकसः ।
गृहिणो भूतरक्ष्येज्या द्विजस्याचार्य सेवनम् ॥
शमो दमस्तपः शौचं क्षान्तिरार्जवमेव च ।
ज्ञानं विज्ञानमास्तिक्यं ब्रह्मकर्म स्वभावजम् ।
शौर्यं तेजो धृतिर्दाक्ष्यं युद्धे चाप्यपलायनम् ।
दानमीश्वरभावश्च क्षत्रकर्म स्वभावजम् ।
कृषिगोरक्ष्यवाणिज्यं वैश्यकर्म स्वभावजम् ।
परिचर्यात्मकं कर्म शूद्रस्यापि स्वभावजम् ।
स्वे स्वे कर्मण्यभिरतः संसिद्धिं लभते नरः ।गीता-१८।४२-४५।
उर्ध्वं गच्छन्ति सत्त्वस्था मध्ये तिष्ठन्ति राजसाः ।
जघन्यगुणवृत्तिस्था अधो गच्छन्ति तामसाः । गीता १४।१८॥
क्वचित्पुमान् क्विचिच्च स्त्री क्वचिन्नोभयं मन्दधीः ।
देवो मनुष्यस्तिर्यग्वा यथाकर्मगुणसंभवः ।
महच्च फलवैषम्यं दृश्यते कर्मसंधिषु ॥
वहन्ति शिबिकामन्ये यात्यन्यः शिबिकां गतः ॥
यं यं वापि स्मरन्भावं त्यजत्यन्ते कलेवरम् ।
तं तमेवैति कौन्तेय सदा तद्भावभावितः ॥ गीता-८।६॥
एषा ब्राह्मी स्थितिः पार्थ नैनां प्राप्य विमुह्यति ।

स्थित्वा स्यामन्तकालेऽपि ब्रह्मनिर्वाणमृच्छति ॥ गीता-२।७२॥
ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म व्याहरन्मामनुस्मरन्
यः प्रयाति त्यजन्देहं स याति परमां गतिम् ॥ गीता-८।१३॥ इत्याद्याः।

अतो वास्तव एव जीवेश्वराद्यात्मभेदो न काल्पनिकः, इत्थं सहस्त्रशः श्रुत्यादिप्रतिपादिते वास्तवे जीवेश्वरभेदे सत्यपि तत्सर्वमनादृत्यैव प्रसभमैक्यं जल्पतो भवतस्त्वतिधाष्टर्यमेवेति न किंचिदेतत् ''सर्वं खल्विदं ब्रह्मेति''(छा.उ.३।१४।१) श्रुतौ तु ब्रह्मणो जगदुत्पत्तिस्थितिलयकर्मतया तदात्मकत्वानुसन्धानार्थं सामानाधिकरण्येन सर्वं ब्रह्मेत्युपदेशः, नैतावता सर्वेषामभावः । ''नित्यो नित्यानां चेतनश्चेतनानामेको बहूनां यो विदधाति कामान् (कठो.२।२।१३) इति श्रुतेः ।

न त्वेवाहं जातु नासं न त्वं नेमे जनाधिपाः ।
न चैव न भविष्यामः सर्वे वयमतः परम् ।गीता २।१२।

इति स्मृतेश्च जीवानामनेकत्वं नित्यत्वञ्च सिद्धम् । ''विद्याविनय'' (गीता ५।१८) इत्याद्याः स्मृतयस्तु सकलानामपि जीवानां ज्ञानैकाकारेण समानरूपत्वात् समदर्शित्वं विदधति, न तु तेषामेकत्वम् । ''नित्योनित्यानां चेतनश्चेतनानाम्'' (कठो. २।२।१३।) ''ज्ञानेन तु तदज्ञानं येषां नाशितमात्मनः'' (गीता ५।१६।) ''बहवो ज्ञानतपसा पूता मद्भावमागताः'' (गीता ४।१०) इत्यादिश्रुतिस्मृतिषु बहुत्वनिर्देशविरोधप्रसंगात् ।

ननु ''एक एव हि भूतात्मा भूते भूते व्यवस्थितः। एकधा बहुधा चैव दृश्यते जलचन्द्रवत्''॥(ब्र.बिं.११) इति श्रुतेरेक एवात्मा उपाधि-भेदेनाऽनेकजीवेश्वररूपो दृश्यते । तत्रोपाधिस्तु माया, सा द्विविधा माया अविद्या चेति । तत्र मायाप्रतिबिम्बितं चैतन्यमीश्वरः, अविद्या प्रतिबिम्बितं चैतन्यं जीवः । अविद्यायाश्चानेकत्वाज्जीवानामपि अनेकत्वमस्तीति न वास्तवो भेदः । उपाधिनाशे ब्रह्मण एकस्यैवावशेषत्वादिति चेद् विचार्य वक्तव्यम् । सजातीयादिभेदशून्यनिर्विशेषचिद्घनस्यातिशुद्धस्याखण्ड-स्यानंतरस्य पूर्णस्य च ब्रह्मणः कथं बिम्बप्रतिबिम्बभावो वक्तुं शक्यः ।

एकदेशस्थस्य परिच्छिन्नस्यैव बिम्बस्य प्रतिबिम्बसंभवात्, दृश्यते हि अयुतयोजनपरिमितं सूर्यमण्डलं द्वादशसहस्रयोजनपरिमितं चन्द्रमण्डलं च बिम्बाख्यं तस्यैव प्रतिबिम्ब संभवः। अनिर्देशस्यानन्तस्याऽलिङ्गस्य ब्रह्मणो बिम्बत्वमेव न संभवेत्तदा सूर्यचन्द्रदृष्टान्तेन प्रतिबिम्बत्वं तु कुतस्तराम् । ''एक एवेति'' (ब्र.बिं.११) श्रुतिस्तु सकलजीवानां प्रकाशननियमनार्थं तद्हृदयेष्वन्तर्यामितयाऽनेकरूपेणावस्थितं स्वतश्चैकं चिदचिच्छरीरं विशिष्टाद्वैताख्यं श्रीवासुदेवमेव चन्द्रदृष्टान्तेन प्रतिपादयति इत्यवधेहि ।

तथा च श्रुतयः। ''य आत्मनि तिष्ठन्नात्मनोन्तरो यमात्मा न वेद, यस्यात्मा शरीरं य आत्मनोन्तरो यमयति स त आत्मान्तर्याम्यमृतः'' (श.प. १४।५।३०) ''यः पृथिव्यां तिष्ठन् योऽप्सु तिष्ठन्'' (बृ.उ. ३।७।३) ''आदित्ये तिष्ठन्'' (बृ.उ. ३।७।९) ''यो अक्षरे तिष्ठन्'' अन्तः प्रविष्टः शास्ता जनानाम् (तै.आ.३।११) इत्याद्याः। स्मृतयश्च

सर्वस्य चाहं हृदि सन्निविष्टो मत्तः स्मृतिर्ज्ञानमपोहनं च ।
वेदैश्च सर्वैरहमेव वेद्यो वेदान्तकृद् वेदविदेव चाहम् ॥ गीता१५।१५॥

''ईश्वरः सर्वभूतानां हृद्देशेऽर्जुन तिष्ठति'' (गीता.१८।६१) इत्याद्याः। किं च जीवस्य बह्मप्रतिबिम्बत्वेऽन्योऽपि दोषो भवति। निवृत्तबाधितानुवृत्ति र्ब्रह्मरूपो गुरुर्जीवभावापन्नं स्वशिष्यमुपदिशन्नसौ मत्प्रतिबिम्ब इति तं कथं न जानाति चेद् ? बिम्बप्रतिबिम्बैक्यविदः सुज्ञस्य गुरोः कथं स्वप्रतिबिम्बोपदेशः संभवेत्, नहि कश्चिदपि विवेकी दर्पणादिषु प्रतिबिम्बतं स्वं कस्याश्चित्क्रियाया निष्पत्यै किंचिदप्युपदिशति । यदि बालभावेन कश्चिदुपदिशेत् तर्हि तम् उन्मत्तादिसंज्ञयैव भाषयन्ति लोका न तु सुज्ञमिति । तस्मान्न प्रतिबिम्बवादेन जीवब्रह्मणोरभेदसाधनं युक्तम् ।

ननु प्रतिबिम्बवादेनाऽभेदो नास्तु जीवब्रह्मणोरंशांशिभावेनाभेदं साधयामि। यथा मुत्तिकाया अंशो घटो, यथा वा सुवर्णांशः कुंडलादिस्तथा

ब्रह्मणोंऽशो जीव इति । तथा च श्रुतिः ''यथाऽग्नेः क्षुद्रा विस्फुल्लिङ्गा व्युच्चरन्त्येवमेवास्मादात्मनः सर्वे प्राणाः सर्वेलोकाः सर्वे देवाः सर्वाणि भूतानि सर्वमेव आत्मानो व्युच्चरन्ति'' (बृ.उ.२।१।२०)। इति श्रीभागवते चोक्तम् ''एकस्यैव ममांशस्य जीवस्यैव महामते। बंधोऽस्याविद्ययाऽनादिर्विद्यया च तथेतर'' (भाग. ११।११।४) इति ब्रह्मांशकस्यात्मन आत्मबन्धन इति च। भगवद्गीतासु ''ममैवांशो जीवलोके जीवभूतः सनातनः। मनःषष्ठानीन्द्रियाणि प्रकृतिस्थानि कर्षति'' (गीता. १५।७) इत्युक्तं तस्मादंशांशिभावेन जीवब्रह्मणोरभेद एवेति चेन्नैवमपि वक्तुं शक्यम् । अच्युताक्षरादिशब्दवाच्यस्य शुद्धब्रह्मणो निरंशत्वान्न तदंशो जीवः स्यात्। ''यथाग्ने रिति''(बृ.उ.२।१।२०) श्रुतौ पंचम्यन्त आत्मशब्दस्तु मायाधिष्ठितपुरुषवाचकः । तद्वारैव सर्वेषां स्वस्वरूपस्थितानां जीवानां कारणदेहैः सहाविभावः । तदुक्तं वेदस्तुतौ ''न घटत उद्भवः प्रकृतिपूरुषयोरजयोरुभययुजा भवन्त्यसुभृतो जलबुदबुदवत् । (भाग. १०।८७।३१) ॥ इति । यत्तु भगवता ''ममैवांशो जीव'' इत्युक्तं तत्तु न सर्वजीवपरं किंतु ''अपरेयमितस्त्वन्यां प्रकृतिं विद्धि मे पराम्। जीवभूतां महाबाहो ययेदं धार्यते जगत् ॥ (गीता. ७।५) जीवोऽजीवमजीवयत् । ''विष्टभ्याऽहमिदं कृत्स्नमेकांशेन स्थितो जगत्''(गीता.१०।४२) इत्याद्युक्तलक्षणपुरुषाख्यं जीवपरम्, अयमेव जीवो ब्रह्मांडोत्पत्तिस्थितिलयार्थं स्वातंत्र्येण गृहीतमायागुणो मायात्मकत्वाद्बद्ध इव क्वचिदुच्यते, बध्नन्ति नित्यदा मुक्तं मायिनं पुरुषं गुणाः इति वाक्यात् प्रलये च भुक्तभोगां मायां स्वातंत्र्येणैव परित्यज्य स्वधाम्नि विलसति ''जहात्येनां भुक्तभोगामजोऽन्यः'' (श्वे.उ.४।५) इति श्रुतेः। इत्थं ब्रह्मांशको जीवः मुक्तः, इतरे तु जीवाः प्रलयकाले मायाख्यक्षेत्रे लीनाः, पुनरुत्पत्तिकाले भगवदिच्छया पुरुषेक्षणयोगाद् वर्षाकाले जलयोगात् स्थावरजंगमजीवसंघाः पृथिव्या इव तस्याः सकाशादाविर्भवन्ति । तदुक्तम्

मम योनिर्महद्ब्रह्म तस्मिन् गर्भं दधाम्यहम् ।

संभवः सर्वभूतानां ततो भवति भारत । ॥ गीता. १४।३। इति पुनः प्रलयकाले भगवदिच्छयैव पुरुषस्य प्रतिलोमदृष्ट्या ग्रीष्मकाले पृथिव्यामोषधय इव मायायां लीयन्ते, सर्वे चैतेऽपि शास्त्रप्रसिद्धै-रछेद्याबाह्यनित्यप्रकाशत्वादिभिर्नित्यसिद्धगुणैः साधर्म्यात् पुरुषाख्य-जीवभ्रान्त्या ब्रह्मांशा इत्यविवेकिभिरुच्यन्ते । विवेकिनस्तु भगवन्निष्ठगुरूपदिष्टभगवदुपासनेन स्वावीर्भूतब्रह्मसाधर्म्यात् तेऽपिजीवा ब्रह्मनाम्ना व्यपदिश्यन्त इत्याहुः । ब्रह्मविद् ब्रह्मैवभवति (मुं.उ.३।२।९) इदं ज्ञानमुपाश्रित्य मम साधर्म्यमागता (गीता१४।२) इत्यादि श्रुतिस्मृतिप्रामाण्यात् । एतेषामपि ब्रह्मात्मसाक्षात्कारमात्रेणैव न कृतार्थत्त्वं किंतु तादृशब्रह्मरूपेणैव परब्रह्मणः श्रीवासुदेवस्य भक्त्यैवेति तत्त्वम् । तथा च श्रुतिः । ''ब्रह्मविदाप्नाति परमिति । (तै.उ.२।१।१) भगवद्गीतासु चोक्तम् ॥

''ब्रह्मभूतः प्रसन्नात्मा न शोचति न काङ्क्षति ।
समः सर्वेषु भूतेषु मद्भक्तिं लभते पराम् ॥ (१८।५४)
तेषां ज्ञानी नित्ययुक्त एकभक्तिर्विशिष्यते ।
प्रियो हि ज्ञानिनोऽत्यर्थमहं स च मम प्रियः ॥ ७।१७। इत्यादि

श्रीभागवते च

आत्मारामाश्च मुनयो निर्ग्रन्था आप्युरुक्रमे ।
कुर्वन्त्यहैतुकीं भक्तिमित्थंभूतगुणो हरिः ॥भा.१।७।१०
परिनिष्ठतोऽपि नैर्गुण्य उत्तमश्लोकलीलया ।
गृहीतचेता राजर्षे आख्यानं यदधीतवान् ॥ २।१।९
ज्ञानविज्ञानसंसिद्धाः पदं श्रेष्ठं विदुर्मम ।
ज्ञानी प्रियतमोऽतो मे ज्ञानेनासौ बिभर्ति माम् ।भाग.११।१९।३
ज्ञानविज्ञानसंपन्नो भज मां भक्तिभावतः । भाग.११।१९।५

नैष्कर्म्यमप्यच्युतभाववर्जितं न शोभते ज्ञानमलं निरंजनम् (भाग.१।५।१२)
येऽन्येऽरविंदाक्ष विमुक्तमानिनस्त्वय्यस्तभावादविशुद्धबुद्धयः।

आरुह्य कृच्छ्रेण परं पदं ततः, पतन्त्यधोऽनादृतयुष्मदङ्घ्रयः'' इत्यादि

ननु यदि साकारं सगुणं ब्रह्म भवेत् तदा तद्भक्तिं कर्तुं शक्येत न तु तथाऽस्ति । सावयवस्य विनाशित्वप्रसंगात् । ''निष्कलं निष्क्रियं शांतं निरवद्यं निरंञ्जनम्'' । (श्वे.६।१९) निराकारं परंब्रह्म ''अस्थूलमनण्वह्रस्व मदीर्घमलोहितमछायम्''(बृ.उ.३।८।८) तदपाणिपादम् ''अप्राणो ह्यमना'' (सर्वसारो.८) इत्यादि श्रुतेः । ''स वै न देवासुरमर्त्यतिर्यक् न स्त्री न षण्ढो न पुमान्न जंतुः । नायं गुणः कर्म न सन्न चासन्निषेधशेषो जयतादशेषः । संसुप्तवच्छून्यवदप्रतर्क्यं तन्मूलभूतं पदमामन्ति'' इत्यादि स्मृतेश्च निराकारं ब्रह्मेत्यवसीयत इति चेद् भ्रांतोऽसि । नहि आकाशवच्छून्यं ब्रह्म, तथाभूताज्जगदुत्पत्त्यादेरेवाऽभावः स्यात्, न हि शून्यात्किमपि जायते । तस्मात् साकारमेव ब्रह्मेति जानीहि । ''स ऐक्षत तत्तेजोऽसृजत'' (बृ.उ.१।२।५) ''एकोऽहं बहु स्यां'' (छां.उ.६।२।३) ''विश्वस्य कर्ता, भुवनस्य गोप्ता'' ''स विश्वकृद्विश्वविदात्मयोनिः'' ज्ञः कालकालोऽगुणी सर्वविद्यः प्रधानक्षेत्रज्ञपतिर्गुणेशः । संसारमोक्षस्थितिबन्धहेतुः'' (श्वेता.३।१६) ''एको देवः सर्वभूतेषु गूढः । सर्वव्यापी सर्वभूतान्तरात्मा'' ''कर्माध्यक्षः सर्वभूताधिवासः साक्षी चेताः केवलो निर्गुणश्च'' (श्वेता.६।११) ''यतो वा इमानि भूतानि जायन्ते'' (तै.उ.३।१) ''सहस्रशीर्षा पुरुषः''(श्वे.उ.३।१४) ''सर्वतः पाणिपादं तत्''(श्वे.उ.३।१६) ''अगुष्ठमात्रः पुरुषान्तरात्मा सदा जनानां हृदये संनिविष्टः'' (श्वे.उ.३।१३) ''यदा पश्यः पश्यते रुक्मवर्णं कर्तारमीशं पुरुषं ब्रह्मयोनिम् । तदा विद्वान् पुण्यपापे विधूय निरंजनः परमं साम्यमुपैति''(मुं.उ.३।३) ''वेदामहमेतं पुरुषं महान्तमादित्यवर्णं तमसःपरस्तात्'' (श्वे.उ.३।७) ''य एषोन्तरादित्ये हिरण्मयः पुरुषो दृश्यते हिरण्यश्मश्रुर्हिरण्यकेश आप्रणखात्सर्व एव सुवर्णः'' (छा.उ.१।६।६) इत्यादि श्रुतिभ्यः । यतः सर्वाणि भूतानि भवन्त्यादि युगागमे । स्थित्युद्भवप्रलयहेतुरहेतुरस्य यत् । स्वप्न जागरसुषुप्तिषु । सद्बहिश्च, केचिद् स्वदेहान्तर्हृदयावकाशे प्रादेशमात्रं पुरुषं वसंतम्, चतुर्भुजं

कञ्जरथाङ्गशंखगदाधरं धारणया स्मरंतीत्यादिभ्यः । ''जन्माद्यस्य यतः''(ब्र.सू.१।१।२) इत्यादि न्यायाच्च । नाकाशतुल्यं निराकारं ब्रह्म न ह्याकाररहितस्येक्षणादि संभवेत् । किंच सृष्ट्यादौ तत्त्वकृतस्तुतावपि ''नमाम ते देव पदारविंदं मार्गन्ति यत्ते मुखपद्मनीडैः'' (भाग.३।५।३८) इत्याद्युक्तेर्निराकारस्य पादमुखादेरसंभवात् साकारं स्वयं ज्योतिः पुरुषाकृत्येव ब्रह्म ''अत्रायं पुरुषः स्वयं ज्योतिः'' (बृ.उ.४।३।१४) इति श्रुतेः । उक्तं च हरिवंशे वासुदेवमाहात्म्ये ''ततस्तेजः प्रज्वलितमपश्यत् तत्तदांबरे। सर्वलोकं समाविश्य स्थितं पुरुषविग्रहम् ॥ तथा तत्रैवार्जुनं प्रतिभगवद्वाक्यं ''ब्रह्म तेजोमयं दिव्यं महद् यद् दृष्टवानसि । अहं स भरतश्रेष्ठ महत्तेजस्तत्सनातनम् । तत्परं परमं ब्रह्म सर्वं विभजते जगत् । मामेव तद् घनं तेजो ज्ञातुमर्हसि भारतेति । तस्मान्मूर्तिमदेव ब्रह्म । यत्तु तस्य निराकारत्वं निर्गुणत्वादिकं श्रुतिस्मृतिप्रसिद्धं तत्तु प्राकृतगुणाकारक्रियारहितत्वादुक्तं, भगवतो मूर्तेस्तद्धाम्नस्तत्पार्षादादीनां च गुणातीतत्वेन दिव्यत्वात् ''सगुणो निर्गुणो विष्णुर्ज्ञानगम्यो ह्यसौ स्मृतः। नहि तस्य गुणाः सर्वे सर्वै र्मुनिगणैरपि । वक्तुं शक्याः वियुक्तस्य सत्वाद्यैरखिलैर्गुणैः'' इति विष्णुपुराणात् । नित्यं भगवन्निष्ठा गुणास्तूक्ताः ।

श्रीभागवते –

सत्यं शौचं दया क्षन्तिस्त्यागः सन्तोष आर्जवम् ।
शमो दमस्तपः साम्यं तितिक्षोपरतिः श्रुतम् ॥
ज्ञानं विरक्तिरैश्वर्यं शौर्यं तेजो बलं स्मृतिः ।
स्वातन्त्र्यं कौशलं कांतिर्धैर्यं मार्दवमेव च ॥
प्रागल्यं प्रश्रयः शीलं सह ओजो बलं भगः ।
गाम्भीर्यं स्थैर्यमास्तिक्यं कीर्तिर्मानोऽनहङ्कृतिः
एते चान्ये च भवन्नित्या यत्र महागुणाः ।
प्रार्थ्या महत्त्वमिच्छद्भिर्न वियन्तिस्मकहिर्चित् ॥ (१।१६।२७-३०)

न गुणानां निराश्रयत्वं संभवेदतः सकलकल्याणगुणगणाधि

करणप्राकृतदिव्यमूर्ति ब्रह्म ''अपाणिपादो जवनो गृहीता'' इति श्रुति रपि जवनादिभिः क्रियावाचकैः शब्दैर्मायिकपादादिनिषेधपूर्वकं ब्रह्मणो दिव्यमूर्तित्वमेव स्थापयति, तद्भक्ताश्च तादृशा एव ''देहेन्द्रियासुहीनानां वैकुण्ठपुरवासिनाम्'' (भाग.७।१।३४) इत्यादि वाक्यात्, अन्यथा देहादिहीनानां कथं भगवद्धाम्नि निवासोक्तिः संगच्छेत। गुणानां नित्यत्वोक्त्या तदवतारेष्वपि तद्गुणवत्त्वं तस्य तदीयतद्भक्तादीनां च निर्गुणत्वादि ज्ञाप्यते, इत्थं श्रुतिस्मृतिसिद्धं निर्गुणमप्राकृतमपि भगवदाकारं सगुणत्वेन वा हेतुना ये सत्यं न मन्यन्ते, ते त्वसुरा एव । तदुक्तं गीतासु

''अवजानन्ति मां मूढा मानुषीं तनुमाश्रितम् ।
परं भावमजानन्तो मम भूतमहेश्वरम् ॥
मोघाशा मोघकर्माणो मोघज्ञाना विचेतसः ।
राक्षसीमासुरीं चैव प्रकृतिं मोहिनीं श्रिताः'' ॥ ९।११-१२॥ इति

ये तु वेदस्मृतिपुराणविश्वासिनः शुद्धगुरुपरंपराप्राप्तबोधास्ते तु भगवदाकारं निगुर्णं सत्यमेव मन्यन्ते उक्तं च –

''महात्मानस्तु मां पार्थ दैवीं प्रकृतिमाश्रिताः ।
भजन्त्यनन्यमनसो ज्ञात्वा भूतादिमव्ययम् ॥
सततं कीर्तयन्तो मां यतन्तश्च दृढव्रताः ।
नमस्यन्तश्च मां भक्त्या नित्ययुक्ता उपासते ॥ गीता ९।१३-१४॥ इति

तस्माद्भगवन्मूर्तिस्तत्संबंधि ज्ञानादि च निर्गुणं सत्यमेवेति निश्चयः तथा चोक्तं भगवता –

''कैवल्यं सात्विकं ज्ञानं रजो वैकल्पिकं तु यत् ।
प्राकृतं तामसं ज्ञानं मन्निष्ठं निर्गुणं स्मृतम् ॥
वनं तु सात्त्विको वासो ग्रामो राजस उच्यते ।
तामसं द्यूतसदनं मन्निकेतं तु निर्गुणम् ॥
सात्विकः कारकोऽसंगी रागान्धो राजसः स्मृतः ।
तामसः स्मृतिविभ्रष्टो निर्गुणो मदपाश्रयः ॥

सात्त्विक्याध्यामिकी श्रद्धा कर्मश्रद्धा तु राजसी ॥
तामस्यधर्मे या श्रद्धा मत्सेवायां तु निर्गुणा ॥
पथ्यं पूतमनायस्तमाहार्य्यं सात्विकं स्मृतम् ।
राजसं चेन्द्रियप्रेष्ठं तामसं चार्तिदाशुचि ॥
सात्त्विकं सुखमात्मोत्थं विषयोत्थं तु राजसम् ॥
तामसं मोहदैन्योत्थं निर्गुणं मदपाश्रयम् ॥भाग.११।२५।२४-२९।

इत्यादि।

एतादृशं ब्रह्म वासुदेवविष्णुपरमात्मपरमेश्वरनारायणभगवदादिनामभिरुच्यते। तदेव च सर्वे वेदाः प्रतिपादियन्ति । उक्तं च ''नारायणपरा वेदाः (भाग.२।५।१५) ''वासुदेवपरा वेदाः'' (भाग.१।२।२८) ''वेदैश्च सर्वैरहमेव वेद्यः'' (गीता.१५।१५) इति च, तदेव नित्याभिः स्वशक्तिभिः सच्चिदान्दाख्याभिः प्रकृतिपुरुषौ तत्कार्यभूतान्यनेककोटिब्रह्माण्डानि च स्वतेजोभिः सूर्य इव व्याप्य स्वधाम्न्यक्षरब्रह्मणि पृथगेव विलसति । व्यापकत्वेऽपि निर्लेपत्वादाकाशदृष्टान्तः सर्वत्र कथ्यते। क्वचिदमूर्त्तत्वेन तन्निरूपणं तद्दर्शनं चोक्तं भवेत्तत्तु तत्तेजस एवेति ज्ञेयम् । यत्र ब्रह्म परब्रह्मेति द्वेधा निर्देशः स्यात् तत्र ब्रह्मशब्देन तेजः परब्रह्मशब्देन तदधिष्ठानं वासुदेव इति भेदो ज्ञेयः । यत्र त्वेकत्वनिर्देशः स्यात्तत्र तयोरभेद विवक्षा ज्ञेयेति साकारमेव ब्रह्म ज्ञानिभिरुपासनीयमस्तीति तत्त्वम् ॥ अत्र विशेषविस्तरस्तु श्रीरामानुजाचार्यकृतगीताभाष्यश्रीभाष्ययोर्दृष्टव्यः।

ननु ''भक्त्या मामभिजानाति ''(गीता १८।५५) इत्यादि वाक्याद्भक्तेर्ज्ञानसाधनत्वमवगम्यते, कथं ज्ञानफलतया भक्तिरुच्यते इति चेच्छृणु, भक्तिर्द्विविधा साधनरूपा फलरूपा च । तत्राद्या ज्ञानसाधनत्वेन शास्त्रेषु निरूप्यते, द्वितीया तु फलरूपाऽत्रोक्ता ''भक्त्या संजातया भक्त्या'' इत्यादि वाक्येषु तथैव निरूपणात् ।

ननु भवतु भक्तेरपि ज्ञानफलत्वं ज्ञानस्य तु जन्मान्तरीयसत्कर्माभ्याससंस्कारजन्यत्वं वदद्भिर्भवद्भिश्चतुरशीतिलक्षयोनिषु संप्राप्तस्वकर्मजन्यातिदुःखसंक्लिष्टानां क्वचित्प्राप्तदुर्लभतरनरदेहानां प्राकृतजीवानां हाहाकारपूर्वको महान्कलकलः संपादितः, नहि सर्वेऽपि मनुष्या जन्मातरीयसंस्कारवन्तः, येनाऽत्र जन्मनि ब्रह्मात्मसाक्षात्कारज्ञानेन मुक्ता भवेयुरिति चेज्जयति भुवि भक्तिर्देवी सकलजननिःश्रेयसहेतुरितिमाभैष्ट, भक्तिश्च केवलम् सकलजननिःश्रेयसहेतोर्धृतविव्यमानुषाकृतेर्भगवतः श्रीवासुदेवस्य तदेकान्तिकभक्तानां वा येन केनाप्युपायेन चरणकमलसंबन्धमात्रमपेक्षते, न तु ज्ञानादिसाधनसाग्रीमुत्तमजात्यादिकं वा । तथा चोक्तं श्रीमद्भागवतैकादशस्कन्धे द्वादशेऽध्याये ।

न रोधयति मां योगो न साङ्ख्यं धर्म एव च ।
न स्वाध्यायस्तपस्त्यागो नेष्टापूर्तं न दक्षिणा ॥
व्रतानि यज्ञश्छन्दांसि तीर्थानि नियमा यमाः ।
यथाऽवरुन्धे सत्सङ्गः सर्वसङ्गापहो हि माम् ॥
सत्संगेन हि दैतेया यातुधाना मृगाः खगाः ।
गन्धर्वाप्सरसो नागाः सिद्धाश्चारणगुह्यकाः ॥
विद्याधरा मनुष्येषु वैश्याः शुद्राः स्त्रियोऽन्त्यजाः ।
रजस्तमःप्रकृतयस्तस्मिंस्तस्मिन् युगेऽनघ ॥
बहवो मत्पदं प्राप्तास्त्वाष्ट्रकायाधवादयः।
वृषपर्वा बलिर्बाणो मयश्चाथ विभीषणः ॥
सुग्रीवो हनुमानृक्षो गजो गृध्रो वणिक्पथः ॥
व्याधः कुब्जा व्रजे गोप्यो यज्ञपत्न्यस्तथापरे ॥
ते नाधीतश्रुतिगणा नोपासीतमहत्तमाः ।
अव्रतातप्ततपसः सत्सङ्गान्मामुपागताः ॥ (भाग.११।१२।१-७)
सत्संगलब्धया भक्त्या मयि मां य उपासिताः ।
स वै मे दर्शितं सद्भिरञ्जसा विन्दते पदम् ॥ इति

सप्तमस्कन्धे च -

देवोऽसुरो मनुष्यो वा यक्षो गंधर्व एव च ।
भजन् मुकुन्दचरणं स्वस्तिमान् स्याद्यथा वयम् ॥
नालं द्विजत्वं देवत्वमृषित्वं वाऽसुरात्मजाः! ।
प्रीणनाय मुकुन्दस्य न वृत्तं न बहुज्ञता ॥
न दानं न तपो नेज्या न शौचं न व्रतानि च ।
प्रीयतेऽमलया भक्त्या हरिरन्यद् विडम्बनम् ॥(७।७।५०-५२॥

इत्यादि

न च वासुदेवानन्यभक्तानां कुतोऽपि भयलेशशंका तथा चोक्तम् ।
न वासुदेवभक्तानामशुभं विद्यते क्वचित् ।
जन्ममृत्युजराव्याधिभयं नैवोपजायते ॥

तथा न ते माधव तावकाः क्वचिद् भ्रश्यन्ति मार्गात् त्वयि बद्धसौहृदाः। त्वयाभिगुप्ता विचरन्ति निर्भया विनायकानीकपमूर्द्धसु प्रभो । त्वां सेवतां सुरकृता बहवोन्तरायाः स्वौको विलंघ्य परमं व्रजतां पदं ते ॥ नान्यस्य बर्हिषि बलीन्ददतः स्वभागान् धत्ते पदं त्वमविता यदि विघ्नमूर्ध्नि। न कर्हिचिन्मत्पराः शांतरूपे नंक्ष्यंति, नो मेऽनिमिषो लेढि हेतिः येषामहं प्रिय आत्मा सुतश्च सखा गुरुः सुहृदोदेवमिष्टमिति भगवद्भक्ता एव देहान्ते निरतिशयानन्दे ब्रह्मधाम्नि ब्रह्मादिदेवदुर्लभं परमसुखं प्राप्नुवन्ति। ''उक्तंच अथो विभूतिं मम मायाविनस्तामैश्वर्यमष्टाङ्गमनुप्रवृत्तम् । श्रियं भागवतीं चास्पृहयन्ति भद्रां परस्य मे तेऽश्नुवते तु लोके ॥ भाग.३।२५।३७॥ इत्यादि सा च भक्तिर्यथाधिकारं स्वस्ववर्णाश्रमधर्मस्थैरेव मनुष्यैः कृता सती फलति नान्यथा। ''विनास्वधर्मं यत्किंचिद्देवताराधनादिकम्। तत्सर्वं नश्यते तस्य क्षणात्सैकतहर्म्यवत् ।''यः स्वधर्मं परित्यज्य भक्तिमात्रेण जीवति न तस्य तुष्यते विष्णुराचारात्तुष्यते हि सः'' ॥ इत्यादि नारादीय-पुराणोक्तेः । धर्मस्थापनार्थमेव भगवदवतारप्रसिद्धेश्चेति ।

ननु स्वधर्मभक्त्योर्भेदः कथमुच्यते, यः स्वधर्मः सैव भक्तिः, स्वधर्मो नाम सर्वेषामिन्द्रियाणां स्वाभाविकः स्वस्वविषयग्रहणलक्षणः प्रसिद्धः । स च ब्रह्मरूपस्यात्मनो भक्तिरूप एव

''आत्मा त्वं गिरिजा मतिः सहचराः प्राणाः शरीरं गृहम्,
पूजा ते विषयोपभोगरचना निद्रा समाधिस्थितिः ॥
संचारः पदयोः प्रदक्षिणविधिः स्तोत्राणि सर्वा गिरो,
यद्यत्कर्म करोमि तत्तदखिलं शंभो तवाराधनमि''इति चेत् गच्छ कुलार्णवोक्ताचारवतां शाक्तानामालयं तादृशस्वेप्सितभक्तिविधानाय, इत्यलं विस्तरेण ।

श्रुतिस्मृतिपुराणादिसिद्धान्तार्थविरुद्धवाक् ।
दर्शनार्हः पुमान्नैव मूलच्छिज्जगदीशितुः ॥१॥
वर्णाश्रमोचितो धर्मो वेदोक्तः साधु सम्मतः ।
नवधा भजनं प्रेम्णा भक्तिरित्युच्यते हरेः ॥२॥
पंचस्वसंगी वैराग्यं विषयेषु प्रकीर्त्तितम् ।
तेनैव वर्धते प्रेमा वासुदेवे सुखाम्बुधौ ॥३॥
देहाद्भिन्नः स्वजीवात्मा सद्गुरोरुपदेशतः ।
ब्रह्मणैवानुसन्धेयो भजनीयस्ततो हरिः ॥४॥

तस्माच्चतुर्भिर्वर्णैश्चतुर्भिराश्रमिभिर्वर्णबाह्यैरनाश्रमिभिरन्त्याश्रमिभिश्च स्वस्वधर्मस्थैर्विषयविरक्तैर्ब्रह्मरूपेणात्मनैव सर्वथा श्रीवासुदेव-चरणकमलोपासनं कर्तव्यमिति सिद्धांतः।

भक्त्यन्ततरायपरवादिकुतर्कजालं हर्तुं मयाऽयमुदितः शुभ उद्धवीयः । सिद्धान्त आत्महितकारिभिरेष नित्यं श्रव्यश्च कीर्त्य उत चेतसि चिन्तनीयः ॥५॥

धर्मात्मजपदाम्भोजषट्पदीभूतचेतसा ।
शतानन्देनौद्धवीयः सिद्धान्तोऽयं निरूपितः ॥६॥
योऽनन्ताण्डभवादिकृत् प्रकृतिपुंयन्ताऽतितेजोक्षरे,
धाम्न्यास्ते निगमान्त गीतमहिमाऽसौ भक्तिधर्मात्मजः ।
भूत्वा नाकृतिरातनोत्सहवृषां भक्तिं शरण्योऽत्र मे,
ह्येकान्तां निजभक्तिमेव सहजानन्दः स देयात्प्रभुः ॥७॥

इति श्रीमद्उद्धवसंप्रदायाचार्यश्रीसहजानंदस्वामि

સદ્.શતાનંદ સ્વામી વિરચિત

‘‘શ્રી ઉદ્ધવસિદ્ધાંત’’

ગુજરાતી અનુવાદક અને સંપાદક

સદ્.કેશવપ્રસાદ શાસ્ત્રી

(વેદાન્તાચાર્ય–એમ.એ.ફીલોશોફી, ગોલ્ડ મેડાલિસ્ટ.વડતાલ સંસ્કૃત પાઠશાળાના પ્રધાનાચાર્ય)

રાકેશ શાસ્ત્રી

(વેદાન્તાચાર્ય, પુરાણેતિહાસાચાર્ય. એમ.એ. ફીલોશોફી)

શ્રી નારાયણમુનિદેવ સત્સંગ મંડળ, સૂરત

ટી.નં.૯૩૨૭૬૧૪૦૮૩

–:સંપાદકીયની કલમે :–

નિખિલહેય પ્રત્યનિક કલ્યાણેકતાન સ્વેતર સમસ્ત વસ્તુ વિલક્ષણ અનંતકોટિ બ્રહ્માંડ નાયક અકારણ કરૂણાનિધિ શ્રીદેવી, ભૂદેવી, નીલાદેવી અને રાધાદેવીથી સમલંકૃત સર્વકારણના કારણ સર્વઅવતારોના અવતારી પરંબ્રહ્મ પરમાત્મા ભગવાન શ્રીહરિ જેના નિઃશ્વાસરૂપ વેદો છે. "જાતિ સહજ શ્વાસ શ્રૂતિચારી (રામચરિતમાનસ-બાલકાંડ)" તે નિખિલશ્રૂતિઓનો અશેષતઃ સમન્વય વિશિષ્ટાદ્વૈત વેદાન્ત સિદ્ધાંતમાં જ નિહિત છે. અપૌરૂષેય વેદો દ્વારા પ્રતિપાદ્ય આ સિદ્ધાંતને મુમુક્ષુજનોને સુગમતાથી બોધ કરાવવા માટે મહર્ષિવેદવ્યાસજીએ બ્રહ્મસૂત્રોનું પ્રણયન કરેલું છે. શ્રીમદ્ભગવદ્ ગીતા ઉપનિષત્- પ્રોક્ત વિષયોનું જ પ્રતિપાદન કરે છે. સાંખ્યશાસ્ત્ર જીવોનું નાનાત્વ અને સત્યપ્રકૃતિને સ્વિકાર કરવાને કારણે વેદાન્ત શાસ્ત્રની અતિશય સમીપમાં છે. છતાં પણ સ્વતંત્ર જડ-પ્રકૃતિને જગત-કારણ સ્વિકાર કરવાવાળા સાંખ્યશાસ્ત્રનું વેદવ્યાસજીએ બ્રહ્મસૂત્રમાં ખંડન કરેલું છે. તેજ પ્રમાણે ન્યાયવૈશેષિક શાસ્ત્રસમ્મત પરમાણુંઓનું જગત-કારણત્વ શ્રુતિ વિરૂદ્ધ હોવાથી બ્રહ્મસૂત્રમાં તેનું પણ નિરાકરણ કરવામાં આવેલું છે. **"वैधर्म्या च्च न स्वप्नादिवत्"** (બ્ર.સૂ.૨/૨/૨૮) આ પ્રમાણે બ્રહ્મસૂત્રકારે બૌદ્ધસિદ્ધાન્ત સમ્મત જગત્-મિથ્યાત્વનું ખંડન કરેલું છે. મુમુક્ષુઓની સકલ જિજ્ઞાસાઓનું સમાધાન વેદાન્તશાસ્ત્રમાં નિહિત છે. એટલા માટે વેદાન્ત દર્શનને સકળ દર્શનોમાં શ્રેષ્ઠ કહ્યું છે.

પ્રસ્તુત આ ઉદ્ધવસિદ્ધાંત ગ્રંથમાં સદ્‌ગુરૂ શતાનંદ સ્વામીએ શુષ્ક વેદાન્તિઓના મતનો **'तत्वमसि, अहं ब्रह्मास्मि' ઈત્યાદિ મહાવાકયોથી જીવ બ્રહ્મની એકતાનું અપરોક્ષ જ્ઞાન થતાં વિધિનિષેધના આચરણની જરૂર નથી.''** પરિહાર કરી શ્રુતિ સ્મૃતિ અને સદાચારી પુરૂષોના આચરણથી એ વાત પ્રતિપાદન કરી છે કે જયાં સુધી દેહભાવ હોય ત્યાં સુધી વિધિ નિષેધનો કયારેય પણ ત્યાગ કરવાનો નથી. આ ઉપરાંત સ્વામીએ તેઓની દાર્શનિક વિચારધારા **''જીવ અવિદ્યાને લઈ પોતાને જીવ માને છે પરંતું વાસ્તવિક રીતે તો એ બ્રહ્મ જ છે.''** નો પણ પરિહાર કરી શ્રુતિ સ્મૃતિ માન્ય વિશિષ્ટાદ્વૈત મતનું પણ પ્રતિપાદન કરેલું છે.

આ ઉદ્ધવસિદ્ધાંત ગ્રંથ સદ્‌.શતાનંદસ્વામીએ ભગવાન સ્વામિનારાયણની ઉપસ્થિતિમાં જ તેઓએ જે પ્રમાણે ઉપદેશ કરેલો એજ પ્રમાણે રચેલો છે. એવું તેમના જ **"सुखबोधाय सर्वेषां ततः सिद्धान्तमौद्धवम्।** તે પછી ઉદ્ધવસિદ્ધાંત નામનો એક નિબન્ધ ઉદ્ધવ સંપ્રદાયના અર્થોના સુખબોધ માટે કર્યો**(સ.જી.૫/૬૮/૮૩)''** વચનપરથી વિદિત થાય છે. એટલે આ ગ્રંથ ગાગરમાં સાગરની જેમ સમસ્ત ઉદ્ધવસંપ્રદાયના (સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના) સિદ્ધાંતને પ્રગટ કરનાર છે. આ ગ્રંથની લેખિતપ્રત ભુજ સ્વામિનારાયણ મંદિરના પુસ્તકાલયમાંથી હતી. ત્યાનાં પુસ્તકાલયના સર્વેસર્વા અને અમારા પરમ સુહૃદ એવા પ.ભ. પાર્ષદ માવજી ભગતે અમોને અર્પણ કરી હતી. આ ગ્રંથની લિપિ એ પ્રાચિન

પદ્ધતિની હોવાથી આ ગ્રંથને વ્યવસ્થિત રીતે લિપિબદ્ધ કરવા કાર્ય અમોએ વડતાલ સંસ્કૃત પાઠશાળાના પ્રધાનાચાર્ય સદ્. શાસ્ત્રી કેશવપ્રસાદ દાસજી (વેદાન્તાચાર્ય એમ.એ. ફીલોશોફી -ગોલ્ડ મેડાલીસ્ટ)ને સોંપ્યું. શાસ્ત્રીજીએ આને વ્યવસ્થિત રીતે સંસ્કૃતમાં લિપિબદ્ધ કરી અમને સુપ્રત કર્યો. અને સાથે સાથે તેના અનુવાદમાં પણ અમને ઘણી સહાય કરી. શાસ્ત્રીજીના આ કાર્ય બદલ અમો તેમના કૃતજ્ઞ છીએ. મુમુક્ષુજનો આ ગ્રંથના અભ્યાસથી ઉદ્ધવસંપ્રદાયનો વાસ્તવિક સિદ્ધાંત જાણી શકશે. સંપ્રદાયના વિદ્વાનો આ ગ્રંથનું અવલોકન કરશે તો અમે સમજશું કે તેઓએ અમારા આ પરિશ્રમને ઉચિત ન્યાય આપ્યો.

લિ. વિદ્વદ્પદરેણું

પુરાણેતિહાસ, વિ.વેદાન્તાચાર્ય

(એમ.એ.ફીલો) શાસ્ત્રી રાકેશ

ફોન.૯૩૨૭૬૧૪૦૮૩

(શ્રી નારાયણમુનિદેવ સત્સંગ મંડળ, સૂરત)

श्री सहजानंद स्वामिने नमो नमः ।

एकांतधर्म परिपालनचारूशीलं पाषण्डियूथमृगाधिपमात्मतंत्रम् ।

कारूण्यसिन्धुमुरूकीर्तिवितानितोर्विं धर्मात्मजं हरिमहंप्रणमामि भक्त्या।।१।।

એકાંતિક ધર્મનું સંપૂર્ણ પાલન કરવારૂપ સુંદર ચરિત્રવાળા પાખંડી ગુરૂઓને એક સિંહ સમાન ભય ઉપજાવનારા, સર્વતંત્ર, સ્વતંત્ર કરૂણાના સાગર, પોતાની ઉદાર વિશાળ વિશુદ્ધ કીર્તિને પૃથ્વીને વિષે ફેલાવનારા, એવા ધર્મપુત્ર શ્રીહરિને હું ભક્તિપૂર્વક નમસ્કાર કરૂ છું. (શ્લોક-૧)ત્યારપછી જ હું (શતાનંદ ઋષિ) પૃથ્વી ઊપર સારીરીતે ફેલાયેલ ઉદ્ધવસિદ્ધાંતને (સ્વામિનારાયણ સિદ્ધાંતને) અનેક પ્રકારના મતોના દ્રઢ પ્રમાણો વડે કરીને સારીરીતે શોધીને જીવ, ઈશ્વર અને પ્રકૃતિનો(માયાનો) ભેદ સારીરીતે બોધ થાય તેમ ભગવાન શ્રીહરિ પાસેથી જે પ્રમાણે અમે શ્રવણ કરેલા છે, તેને અમો અમારી બુદ્ધિ પ્રમાણે રચીએ છીએ. (શ્લોક-૨)

આ લોકમાં ખરેખર જીવોના આત્યાંતિક કલ્યાણનો હેતું તો પોતપોતાના વર્ણાશ્રમ ધર્મમાં રહીને વૈરાગ્ય પૂર્વક બ્રહ્મરૂપ થઈને (આત્મરૂપ થઈને)અવતાર ધારણ કરી રહેલા શ્રીવાસુદેવ ભગવાનના ચરણકમળની ઉપાસના કરવી તે એક

જ છે, નહીં કે સ્વધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્યથી રહીત થઈને. એમ સકળ સચ્છાસ્ત્રનો સિદ્ધાંત છે. તે શ્રીમદ્ ભાગવતમાં કહ્યું છે.

"ज्ञाने प्रयासमुदपास्य नमन्त एव, जीवन्ति सन्मुखरितां भवदीयवार्ताम् । स्थाने स्थिताः श्रुतिगतां तनुवाङमनोभि, र्यैं प्रायशोऽजितजितोऽप्यसितैस्त्रिलोक्याम् ।। હે પ્રભુ ! જે લોકો જ્ઞાન માટે (આત્મજ્ઞાન) પ્રયત્ન ન કરતા, પોતાના સ્થાન પર સ્થિત રહીને માત્ર સત્સંગ કરેછે અને આપના પ્રેમી સંતો દ્વારા ગવાયેલી આપની લીલા કથાઓનું શરીર, વાણી અને મનથી આદરપૂર્વક સેવન કરે છે એને જ જીવનનું લક્ષ્ય અને જીવનનો આધાર બનાવી લેછે તેઓ હે અજીત ! આપના ઉપર પણ વિજય પ્રાપ્ત કરી લેછે અને આપ તેમની ભક્તિને વશ થાઓ છો.' (ભાગ-૧૦/૧૪/૩) श्रेयः श्रुतिंभक्तिमुदस्य ते विभो, क्लिश्यन्ति ये केवलबोधलब्द्धये । तेषामसौ क्लेशल एव शिष्यते नान्यद् यथा स्थूलतुषावघातिनाम् ।। ભગવન્ ! આપની ભક્તિ બધી રીતે કલ્યાણદાયી છે. જે લોકો તેને છોડીને માત્ર જ્ઞાન પ્રાપ્તિ માટે (આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ માટે) શ્રમ કરે છે અને કષ્ટ સહે છે, તેમને તો માત્ર દુઃખો જ હાથ આવે છે, બીજું કાંઈ નહી- જેમ ભૂસું ખાંડનારને માત્ર પરિશ્રમ જ હાથ આવે છે, ચોખા નહી."(ભાગ./૧૦/૧૪/૪)

અહીં કોઈ શુષ્કજ્ઞાની પોતાને પંડિત માનતા વેદાંતી શંકા કરે છે '**ऋते ज्ञानान्न् मुक्तिः** – જ્ઞાન વગર મુક્તિ થતી નથી.' (હિરણ્યકેશીય શાખાશ્રુતિ)તો

તે જ્ઞાન કયા પ્રકારનું ? અહીં અમો પૂછીએ છીએ કે કયારેપણ નિર્વિષયક જ્ઞાન સંભળાતું નથી. તો અહીં જ્ઞાનનો વિષય કયો છે ? બ્રહ્મનો. એમ કહેતા હોવ તો બ્રહ્મનું શું લક્ષણ છે ? **''તો સાંભળો ! 'सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्म-સત્ય જ્ઞાન અને અનન્ત એવું બ્રહ્મ'(તૈ.આર.૧) 'सदेव सौम्यदमग्र आसीदेकमेवाद्वितीयम् । હે સૌમ્ય ! પ્રથમ આ એકજ સત્ હતું અને તેપણ અદ્વિતીય હતું.'(છાં.ઉ.૬/૨/૧) ઈત્યાદિ શ્રુતિઓ વડે કરીને સ્પષ્ટપણે જ બ્રહ્મ સ્વરૂપને કહે છે, તેનો અર્થ તો ત્રણેય કાળમાં પણ બાધાભાવ ઉપલક્ષિત હોય તેવું સ્વરૂપ. સત્યમ્ જ્ઞાન શબ્દ ચિદ્રુપ (ચૈતન્યસ્વરૂપ) નહિ કે જ્ઞાનનું અધિકરણ, અનંત એટલે કે દેશ કાળ વિગેરેથી અપરિચ્છિન્ન, એક એટલે સજાતીય ભેદથી રહિત, અદ્વિતિય એટલે વિજાતીય ભેદથી રહિત અને એવકારથી તો સ્વગત ભેદથી રહિત એવું બ્રહ્મનું લક્ષણ છે.''**

તો અમે કહીએ છીએ કે સજાતિયાદ્રિ ભેદથી રહિત એવા નિર્વિશેષ ચિન્માત્ર સ્વરૂપ બ્રહ્મથી જગત્સર્ગાદ્રિ કેવી રીતે થાય છે ? માયા અંગીકાર કરવાથી. એમ જો કહેતા હો તો, ત્યારે માયા રહે છે એમ બ્રહ્મ જાણે છે કે નથી જાણતું. ? પ્રથમ જ્ઞાનમાત્રનો જ્ઞાતૃત્વ ધર્મનો અયોગ હોવાથી, બીજુંપણ નહિ, બ્રહ્મ અજ્ઞાની હોવાથી માયા અંગીકાર કરવાનો અસંભવ હોવાથી.

પરંતુ નિર્વિશેષ બ્રહ્મના યતકિંચિત શક્તિના યોગથી માયા અંગીકાર કરણાનંતર જ તમારા મતમાં છે તો તે કઈ શક્તિથી માયાનો અંગીકાર કરે છે ?

ઈચ્છા શકિતથી તો નિર્વિશેષપણાની હાનિ થાય છે. પરંતુ મયા અંગીકાર સમયે માયાથી વિલક્ષણ બ્રહ્મ હોય છે કે અવિલક્ષણ કે માયાત્મક જ ? પ્રથમ કારણ તો માની જ ન શકાય, કારણ કે એમ માનવા જતાં બ્રહ્મના અખંડત્વ અને અનંતત્ત્વની હાનિ થાય અને પરિછેદમાં પણ વાંધો આવે. બીજું પણ નહી. અંગીકરણ વચન વ્યર્થ હોવાથી. કારણકે સત્ય જ્ઞાનાનંદાદિ સ્વરૂપ લક્ષણમાં બાધ આવે તેથી. સત્યત્વ જ માયાના મિથ્યાપણાનો પ્રતિયોગી(વિરૂદ્ધ સંબંધવાળુ) વિરોધી છે. જ્ઞાનત્વ છે તે માયાના જડપણાનો પ્રતિયોગી છે અને આનંદત્વ માયાના દુઃખત્વપણાનો પ્રતિયોગી છે. આ પ્રમાણે સર્વપ્રકારે માયાના બ્રહ્મરૂપત્વે સત્યાદિ વિશેષણની અનુપપત્તિ (અસંગતિ) થાય છે એમ જાણો.

નનુ. અધ્યારોપવાદથી(અતિશય આરોપણથી) નિષ્પ્રપંચનો પ્રપંચ કરાય છે એ ન્યાયથી, સત્યરૂપ બ્રહ્મના અધિષ્ઠાનમાં મિથ્યાભૂત જ આજ માયામય પ્રપંચ છે. શિષ્યના ઉપદેશ માટે જ માયાનો આરોપ કરાય છે. ખરેખર માયા હોતી નથી. રજજુ (દોરડાંમાં)સર્પની ભ્રાંતની જેમ શુક્તિકામાં રજતની જેમ. ઝાંઝવાનાં જળની જેમ, સ્થાણુમાં ચોરની જેમ. આમ કહેવાથી ઉપર કહેલ દોષનો પ્રસંગ આવશે નહી. જો એમ કહો તો તે તમારૂં મહાસાહસ છે. અર્થાત્ તમારી મોટી ભૂલ છે. સર્વ જગતના મિથ્યાપણાને લીધે ગુરૂ શિષ્ય અને તેના ઉપદેશ માટે કરાયેલ જ્ઞાન પણ તેમાં આવી જવાથી, મિથ્યા હોવાથી, શિષ્યના ઉપદેશ માટે માયા વગેરે પ્રપંચની કલ્પના આ પ્રમાણે કહી શકાય નહિ. અજ્ઞાન

કલ્પિત ગુરૂના ઉપદેશથી અજ્ઞાન કલ્પિત જ્ઞાનવડે કરીને અજ્ઞાન કલ્પિત શિષ્યની કઈ અર્થ સિદ્ધિ થાય ? નિર્વિશેષ ચિન્માત્ર બ્રહ્મ કહી, તે સિવાય બધાના પણ મિથ્યાપણાથી. **''એક રક્ત, શ્વેત અને શ્યામ રંગની અજા (પ્રકૃતિ) છે જે પોતાના જેવા રૂપની બહુપ્રજા ઉત્પન્ન કરે છે. એક અજ (જીવ) એના ઉપર પ્રીતિ રાખતો એની સાથે સુવે છે અને બીજો અજ (ઈશ્વર) ભોગ ભોગવેલી એ અજા છોડી દે છે. (મ.ના.૩/૮/૪)બે જોડિયાં અને મિત્ર પક્ષીઓ એકવૃક્ષ ઉપર બેઠેલાં છે તેમાં એક પીપ્પલ ફળ ખાય છે, અને બીજું તે ન ખાતાં જોયા કરે છે.(શ્વેતા.૪/૬) જ્ઞ અને અજ્ઞ એવા બે ઉત્પત્તિ રહિત ઈશ અને અનીશ (ઈશ નહિ તે) છે. (શ્વેતા.૩/૧/૯) દેવ–સર્વ સૃષ્ટા એવો જે હું તે મારી આ ગુણમયી માયા દુરત્યય છે. માટે જેઓ મને જ અનન્ય ભાવથી આશરે છે, તેજ માયાને તરી શકે છે. (ગીતા.૭/૧૮) ઈત્યાદિ''** આમ માયા, જીવ, ઈશ્વર વિગેરેનું સત્યત્વ છે. એમ બોધ આપનાર શ્રુતિ અને સ્મૃતિનું વ્યર્થપણું થાય તથા મોક્ષને માટે 'तत्वमसि' વગેરે મહાવાકયનું શ્રવણ, મનન, નિદિધ્યાસનો પ્રયત્ન પણ ઝાંઝવાનાં જળ પાનની જેમ વ્યર્થ થાય. જેમ ઝાંઝવાનાં જળનાં પાનથી તૃષા નિવૃત્તિ થતી નથી તેમ અવિદ્યા કલ્પિત જ્ઞાનવડે અનાદિબંધન નિવૃત્તિ પણ સંભવ ન થાય. કારણકે તમારો જ મત છે 'વિકાર એતો માત્ર વાણીથી ઉભો કરાયેલો છે. એતો ફકત નામ માત્ર છે. મૃત્તિકા એજ સાચી વસ્તુ છે.'

નનુ કારણના મિથ્યાપણાથી તેનાથી જન્ય કાર્યનું પણ સત્યપણું દેખાય જ છે. જેમ સ્વપ્નમાં દેખાયેલ સિંહ, સર્પ વગેરેનું અસત્યપણું હોવાથી તેનાથી જન્મેલ ભયનું સત્યપણું હોવાથી. તેવી રીતે અહિયાં ગુરૂ શિષ્યનું મિથ્યાપણું હોવાથી તેના સંવાદથી ઉત્પન્ન થયેલ જ્ઞાન વડે કરીને અનાદ્દિ બંધનની નિવૃત્તિ રૂપ કાર્ય સત્ય છે, તેમાં કોઈ વિરોધ નથી. જો તમે એમ કહેતા હોવ તો એમ નહિ, દ્રષ્ટાંતમાં દ્રષ્યમાન સિંહનું સ્થલાંતરે સત્યત્વ છે, અને જાગનાર પુરૂષનું પણ સત્યત્ત્વ છે. અને જાગનારાનું સત્યત્વ યોગ્ય છે સિદ્ધાંતમાં તો બધાનું મિથ્યાત્વપણું તમોએ કહ્યું છે તે બંધ બેસતું નથી. પરંતુ ગુરૂ શિષ્ય ભાવના કલ્પિતપણાથી **“આ નારાયણ સર્વ ભૂતપ્રાણી માત્રના અંતરાત્મા છે, પાપ સમ્બન્ધથી રહિત છે (સુબા.૬/૧) દિવ્યદેવ નારાયણ એક જ છે. નારાયણ પરબ્રહ્મ છે અને નારાયણ જ પર(પરમ્)આત્મા છે. (તૈઆ.૧૦/૧૧/૧)** ‘સર્વતોમુખ હેતુઓથી જે જગતનું સત્ય કારણતત્ત્વ જાણવા ઈચ્છતો હોય તેમને કહી શકાય છે કે, સત્યતત્ત્વ તો એક મહાન યોગી સર્વથી પર ભગવાન નારાયણ શ્રીહરિ જ છે’ **(મહા.ભા.મોક્ષ.૩૪૮/૯૦) વેદો સર્વે નારાયણ પરાયણ છે, યજ્ઞો સર્વે નારાયણપ્રસન્નતા માટે છે’’(ભાગ.૨/૫/૧૫)** ઈત્યાદ્દિ શ્રુતિસ્મૃતિ અને પુરાણોમાં નારાયણને જ સર્વકારણ પણે નિરૂપણ કરાયેલ છે. તેઓ જ સર્વ પ્રથમ ગુરૂ હતા. પોતાના શિષ્ય બ્રહ્માજીને વેદાદ્દિકનો ઉપદેશ આપ્યો હતો અને તેવી શ્રુતિ છે **‘જે પરમેશ્વર નિશ્ચયજ સર્વથી પ્રથમ**

બ્રહ્માજીને પ્રગટ કરીને જ નિશ્ચિતપણે વેદોનું જ્ઞાન આપે છે, તે પરમાત્મજ્ઞાન વિષયક બુદ્ધિને પ્રકટ કરવાવાળા પ્રસિદ્ધ દેવ પરમાત્માને હું મોક્ષ ઈચ્છનારો સાધક શરણરૂપમાં વરણ કરું છું.' (શ્વેતા.૬/૧૮)અને શ્રીમદ્ભાગવતમાં પણ કહ્યું છે કે **'જેણે પોતાના સંકલ્પથી આદિકવિ બ્રહ્માજીને વેદજ્ઞાનનું દાન આપ્યું છે'** (ભાગ.૧/૧/૧) આ પ્રમાણે નારાયણનું ગુરૂત્વ છે. **'હું જેટલો છું, જે ભાવથી યુક્ત છું, જે રૂપ, ગુણ, અને લીલાઓથી સમન્વિત છું, તે બધાં તત્ત્વનું વિજ્ઞાન તમને અમારી કૃપાથી જેમનું તેમ પ્રાપ્ત થાવ.'(ભાગ–૨/૯/૩૧)** વગેરેથી ભગવાને કરેલો અનુગ્રહ પણ અસત્ય (મિથ્યા) થાય. ત્યારપછી પરમાત્માએ પ્રવર્તાવેલ નારદ વસિષ્ઠાદિરૂપ શુદ્ધ સંપ્રદાય પરંપરારૂપ **'જેમણે આ ભાગવતરૂપી અનુપમ જ્ઞાનપ્રદિપ પૂર્વે બ્રહ્માજી આગળ કરૂણાને કારણે પ્રકાશિત કર્યું, પછી બ્રહ્માજીરૂપે નારદજી આગળ, પછી નારદજીરૂપે વ્યાસમુનિ આગળ, પછી વ્યાસમુનિરૂપે યોગીન્દ્ર શ્રી શુકદેવજી આગળ, અને તે શુકરૂપે પછી (ભગવાને આપેલા) પરીક્ષિત રાજા આગળ પ્રકટાવ્યો. તે પરમશુદ્ધ, માયાના મળથી રહિત, શોકરૂપ સંસારને તારવાનાં સાધનરૂપ, મોક્ષરૂપ, પરમાત્મારૂપ પરમસત્યનું અમે ધ્યાન ધરીએ છીએ ' (ભાગ.૧૨/૧૩/૧૯) 'નારાયણં, પદ્મંભુવં, વસિષ્ઠ, શક્તિ અને તેના પુત્ર પરાશર ઈત્યાદિક'** સર્વે તમારા મતમાં કલ્પિત જ થાય. તથા સાક્ષાન્નારાયણ અવતાર રૂપ મનુષ્યાકૃતિ પરબ્રહ્મ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે ગુરૂરૂપે પોતાના શિષ્ય અર્જુન અને ઉદ્ધવજીને

ઉપદેશેલ અને બધા દ્વૈત, અદ્વૈતવાદી આચાર્યોએ અસદ્ગ્રંથ ખંડન પૂર્વક પરમપ્રમાણપણે સ્વીકારેલ શ્રીમદ્ભગવદ્ ગીતા, તેવી જ રીતે શ્રીમદ્ભાગવત પણ અસત્ય થયું. તેવી જ રીતે તમોએ પણ મોક્ષ માટે જે મહાવાકયાદિ શ્રવણ કર્યું તે ગુરૂ પણ અસત્ય (મિથ્યા), તેવી રીતે મહાગુરૂદ્રોહ કર્યો. **''જેવી પરમદેવ પરમેશ્વરમાં ભક્તિ છે તથા જે પ્રમાણે પરમેશ્વરમાં છે તે જ પ્રમાણે ગુરૂમાં પણ છે. તે મહાત્મા પુરૂષના હૃદયમાં જ જે બતાવેલા રહસ્યમય અર્થ પ્રકાશિત થાય છે.'' (શ્વેતા.૬/૨૩)** તેજ વિદ્યા વડે કરીને તેને જન્મ આપે છે, અને તે શ્રેષ્ઠ જનો છે તેમનો દ્રોહ કયારેય ન કરવો. **''ગુરૂ બ્રહ્મા, ગુરૂ વિષ્ણું, ગુરૂ મહાદેવ છે, ગુરૂ જ પરબ્રહ્મ છે એટલા માટે ગુરૂને નમસ્કાર છે, આચાર્ય મને જાણો,''(અમનસ્કોપનિષદ.૨/૪૨) ''ગુરૂને મારૂં જ રૂપ સમજવું''(ભાગ.૧૧/૧૭/૨૭)** ઈત્યાદિ શ્રુતિ સ્મૃતિનાં વચનો પણ અસત્ય કરી, તે સચ્છાસ્ત્રોનો દ્રોહ પણ કર્યો. ઉપરાંત તેમણે જગદ્ગુરૂ ભગવાનનો પણ દ્રોહ કર્યો તથા ગુરૂ શિષ્ય પરંપરાને અસત્ય ઠરાવીને પોતાનો પણ દ્રોહ કર્યો, ઈત્યાદિ. તો હવે તમારી શી ગતિ થશે?

શંકા- અજ્ઞાન કાળમાં માયા અને તેનું કાર્ય, ગુરૂ શિષ્ય જ્ઞાનોપદેશ, શ્રુતિ સ્મૃતિ વાકયાદિક અમારા મતમાં સત્ય જ છે, પરંતુ અમો તો જ્ઞાનકાળે જ સર્વનું મિથ્યાપણું કહીએ છીએ. ત્યાં શ્રુતિઓ છે કે **''જેને સઘળુ આત્મા થઈ ગયું છે તે શેને શા વતે જુએ ?'' (બૃ.ઉ.૪/૫/૧૫) ''જે જુદા જુદા જેવું જુએ છે તે**

મૃત્યુ પછી મૃત્યુ પામે છે'' (ક.ઉ.૪/૧૦) ''આ સઘળુ ખરેખર બ્રહ્મ છે'' (છા.ઉ.૩/૧૪/૧) ''અને જુદુ જુદુ કશું જ નથી''(ક.ઉ.૪/૧૧) ઈત્યાદિ, તો શું દોષ છે. તો જુઓ સર્વશાસ્ત્રોમાં જ્ઞાનવાળા ગુરૂને જ જ્ઞાન પ્રાપ્તિ અર્થે આશ્રય કરવાનું નિરૂપેલું છે. પરંતુ ક્યારેય પણ અજ્ઞાનીને નહીં. જેમ કે **''હાથમાં સમિધ લઈને તેને (બ્રહ્મને) જાણવા માટે શ્રુતિ શાસ્ત્રને જાણનાર અને બ્રહ્મમાં સ્થિતિવાળા એવા ગુરૂ પાસે જ જવું'' (મુ.ઉ.૧/૨/૧૨)**આવી શ્રુતિ છે તથા શ્રીમદ્‌ભાગવતમાં પણ કહ્યું છે કે **''સર્વોત્તમ કલ્યાણને જાણવાની ઈચ્છા રાખનારે શબ્દબ્રહ્મ અર્થાત્ વેદમાં અને પરંબ્રહ્મ પરમાત્માના અનુભવમાં નિષ્ણાત તથા ઉપશમના આશ્રયરૂપ ગુરૂને શરણે જવું જોઈએ''(ભાગ.૧૧/૩/૨૧)** અને ગીતામાં પણ **''એ જ્ઞાનને તું તત્ત્વદર્શિ જ્ઞાનીજનો પાસે જઈને જાણી લે, એમને યોગ્ય રીતે દંડવત પ્રણામ કરવાથી, એમની સેવા કરવાથી, તેમજ કપટ છોડીને સરળ ભાવે પ્રશ્ન પુછવાથી, પરમાત્મા તત્ત્વને બરાબર ઓળખનારા એ જ્ઞાની મહાત્માજનો તને એ તત્ત્વજ્ઞાનનો ઉપદેશ આપશે. ''(ગીતા.૪/૩૪)** જ્ઞાની ગુરૂના જ્ઞાન ઉપદેશના સમયે વર્તમાન હોવાથી માયા વગેરે સકળ પ્રપંચનું ગુરૂ શિષ્ય ભાવનો પણ અત્યંત અભાવ હોવાથી દ્વૈત, દ્રષ્ટિપૂર્વક શિષ્યને ઉપદેશ કેવી રીતે સંભવે? 'આ હું ગુરૂ છે અને આ મારો શિષ્ય છે, મારે અનેક શાસ્ત્રોપદેશ યુક્તિ વડે આનું અજ્ઞાન દૂર કરવું જોઈએ.' આ પ્રમાણે ભેદદ્રષ્ટિ વિના કોઈ પણ ઉપદેશ કરી શકતો નથી. અને તે ભેદદ્રષ્ટિ વિના જ્ઞાની કેવી રીતે રહી શકે ?

નનું - 'બળેલ વસ્ત્રના ન્યાય વડે જ્ઞાની પણ બાધિતાનુવૃત્તિથી (નિરાકરણ કરેલ છતાં અનુસરવું. જેમ જગત અજ્ઞાનથી પ્રતિત થાય છે, એમ નિશ્ચિત કરેલું હોવા છતાં તેને અનુસરવું તે બાધિતાનુવૃત્તિથી) કેટલોક સમય રહે છે એટલે શિષ્યોને ઉપદેશ કરી શકે છે.' તો સાંભળો જો એમ હોય તો યથાર્થજ્ઞાન પ્રવૃત્તિ સમયે બાધિતાનુવૃત્તિ જો રહે, તો ત્યારે તો **"જ્યારે એ પરમાત્મા સ્વરૂપના જ્ઞાને કરીને જેણે તે અનાદિ અજ્ઞાન નાશ કરી નાખ્યું છે તેમને જ તે આત્મસ્વરૂપનું જ્ઞાન અને પરમાત્મ સ્વરૂપનું પરમજ્ઞાન સૂર્યની માફક પ્રકાશે છે'' (ગીતા.૫/૫૬)''જ્ઞાન રૂપી અગ્નિ બધા જ કર્મોને બાળી નાખે છે''(ગીતા.૪/૩૭)** વગેરે સ્મૃતિઓનો વિરોધ થાય. જેમાં સાક્ષાત્ સૂર્યદેવ રહેલા છે તેવા મંદિરમાં જરા પણ અંધારૂં રહેતું નથી. રજજુના સાક્ષાત્કાર સમયે સર્પભૂત ભ્રમનો ઉપલમ્ભ (પ્રાપ્તિ) થાય છે. તે પોતાના અનુભવ વિરૂદ્ધ થાય. અહીં જો તે ન રહે તો દ્વૈત દર્શનનાં અભાવથી શિષ્યના ઉપદેશ માટે પ્રવૃત્તિ પણ ઘટે નહિ.

શંકા- **''બાધિતાનુવૃત્તિનું નામ મિથ્યાત્વપણે નિશ્ચય કરાયેલ તે તે પદાર્થોના અહંકાર મમાકાર ત્યાગપૂર્વક અનાશક્તિ વડે કરીને સેવન તે અસેવન જ થાય અને ભગવાને ગીતામાં પણ કહ્યું છે કે ''ત્રણ દેહ, ત્રણ અવસ્થા અને સત્વાદિક ત્રણ ગુણ એ સર્વથી વિલક્ષણ એવા શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપનો સાક્ષાત્ કારે યુકત અને તત્વ જે આત્મતત્ત્વ તેને જ્ઞાન**

અને આનંદાદિક ગુણદાનપણે જ જે જાણે છે, પણ તેથી અન્યથા (બીજી રીતે) નથી જાણતો. તેવો જ્ઞાની પુરૂષ ચક્ષુથી રૂપને જોતો થકો, શ્રોત્રથી શબ્દને સાંભળતો થકો, ત્વચાથી પોતાના વિષયને સ્પર્શ કરતો થકો, ઘ્રાણથી ગંધને ગ્રહણ કરતો થકો, (સૂંઘતો) રસનાથી રસને ગ્રહણ કરતો થકો, પગથી પૃથ્વી ઉપર ચાલતો થકો, શયન કરતો થકો, પ્રાણને ગ્રહણ કરતો થકો, અને બહાર જવા દેતો થકો, બોલવાની ક્રિયા કરતો થકો, મળમૂત્રાદિકનો વિસર્ગ (ત્યાગ) કરતો થકો, ગ્રહણ કરતો થકો, નેત્રને ઉઘાડતો થકો, અને બંધ કરતો થકો, આ પ્રમાણે દરેક ક્રિયાને કરતો થકો પણ ચક્ષુ આદિક જ્ઞાનેન્દ્રિયો અને વાગાદિક કર્મેન્દ્રિયો અને પ્રાણની વૃત્તિરૂપ ક્રિયાઓ એ સઘળા પોતપોતાના વિષયોમાં આપો આપ પ્રવર્તે છે એમ ધારતો-વિચારતો થકો, હું કાંઈ જ કરતો નથી એમ માને છે'' (ગીતા-૫/૮-૯ કારણ કે કર્તાપણાના અભિમાને રહિતપણું હોવાથી, ટુંકમાં મનથી વિષયોમાં જોડાતો નથી) એટલા માટે જ્ઞાની પુરૂષો વડે શિષ્યને ઉપદેશ કરવાપણું વગેરે બધું જ સર્વ સંમત છે.

તો અહીયાં અમે પૂછીએ છીએ કે જો બાધિતાનુંવૃત્તિ એટલે કે ભ્રમજ્ઞાનના વશપણાથી ગુરૂવડે શિષ્યોપદેશાદિ સત્કર્મ કરાય તો તે યોગ્ય જ હોવાથી કંઈજ કહેવાનું રહેતું નથી. પણ જો કંઈક શ્રુતિ સ્મૃતિ વિરૂદ્ધ આચરણ કયારેક કરાય તો તેનું પ્રાયશ્ચિત કરવું કે નહિ ? તો સાંભળો, તમોએ મહામુકતોનાં વચનો નથી સાંભળ્યાં એવું જણાય છે. "ત્રણ ગુણ(સત્વ, રજ,

તમ)થી માર્ગમાં વર્તતાને શું વિધિ અને શું નિષેધ.” જો એમ કહેતા હો તો સાંભળો, તે સર્વથા યોગ્ય નથી. તેવી જ રીતે સકળ બ્રહ્મવિદ્યા પ્રવર્તક આચાર્ય, અખંડ બ્રહ્મસ્વરૂપ સ્થિતિવાળા શ્રી મહાદેવ પૂર્ણકામ ઈશ્વરે પણ જયારે અપશબ્દ બોલતા બ્રહ્માના પાંચમાં મસ્તકને ત્રિશુલ વડે છેદી નાખ્યું ત્યારે ચાર મસ્તક બાકી રહેલાં હોવાથી બ્રહ્મના(બ્રહ્માના) વધના અભાવે પણ બ્રહ્મહત્યાના કરનારાની જેમજ તેમનું મસ્તક હાથમાં લઈને તેનું પ્રાયશ્ચિત કરતા થકા પૃથ્વી ઉપર સકળ તીર્થયાત્રા કરતા થકા બદરીધામમાં મોટું તપ કર્યું . આ પ્રમાણેની કથા મહાભારતમાં પ્રસિદ્ધ છે તથા બ્રહ્મવેતાઓમાં શ્રેષ્ઠ સમાધિનિષ્ઠ ચતુર્મુખ બ્રહ્માપણ પોતે આપેલા વરની પરીક્ષા માટે ઉદ્ભવ થયેલા કામ બાણને પરવશ થઈને સ્ત્રીના અંગસંગની કામનાથી વ્યાકુળ પુત્રી સરસ્વતીને સામે જોતાં જ તેની પાછળ દોડયા. ત્યાર પછી તેના અંગોના સ્પર્શ વિના પણ તે દોષની નિવૃત્તિ માટે દેહાંત પ્રાયશ્ચિત કર્યું. તેણે પોતાના શરીરને યોગધારણા વડે ત્યાગ કર્યો તે કથા શ્રીમદ્ ભાગવત્ પુરાણના તૃતીય સ્કંધ-અ.૧૨. તથા અન્ય પુરાણોમાં પ્રસિદ્ધ છે તથા બ્રહ્મવિત્શ્રેષ્ઠ વૈશંપાયનમુનિ પણ બ્રાહ્મણ શાપને વશ થયા થકા સહજભાવે પોતાથી પોતાના ભાણેજનો વધ થવાથી બ્રહ્મહત્યાવ્રત શિષ્યો પાસે કરાવતા હતા. તે કથા વિષ્ણુપુરાણ (અંશ.૩/૫) આદિમાં પ્રસિદ્ધ છે. તથા બ્રહ્મનિષ્ઠોમાં શ્રેષ્ઠ લિખિત મુનિએ શંખ નામના પોતાના મોટા ભાઈના આશ્રમે નહિ આપેલાં ફળના ભક્ષણ માત્રના દોષથી અર્થાત્ શંખમુનિને પુછયા

વિના ફળ ભક્ષણમાત્રમાં પ્રવૃત્ત થતા દોષથી પણ, મુખ્યકલ્પ (યોગ્ય) પ્રાયશ્ચિતને કરતા હતા. પ્રાયશ્ચિતના ફળરૂપે સુદ્યુમ્ન રાજાએ ધર્મશાસ્ત્ર પ્રમાણે તેઓના હાથ કાપી નાખ્યા. પણ ખરેખર રાજાએ આપેલું અલ્પ અયોગ્ય પ્રાયશ્ચિત સ્વિકાર કરતા ન હતા. તે કથા મહાભારતના શાન્તિપર્વ/રાજધર્મ/અ.૪૭માં પ્રસિદ્ધ છે. આ પ્રમાણે બીજા ઘણા બ્રહ્મનિષ્ઠોએ ક્યારેય પરવશપણાને લીધે પણ પાપનો સંભવ થયો હોય તો તેનું પ્રાયશ્ચિત યથાવિધિ કરેલ છે. આ તો નૈમિત્તિક કહેલ છે.

હવે નિત્યને કહે છે, બ્રહ્મવિદોમાં અગ્રણી શ્રીમહાદેવ તીવ્રવૈરાગ્યને આચરીને બ્રહ્મચર્યાદિ નિયમોનું પાલન કરતા થકા જ મહર્ષિની જેમ ઘોર તપને કરે છે તથા બ્રહ્મવિદ્ બ્રહ્મા પણ નિત્ય ક્ષીર સમુદ્રમાં રહેલ વૈજયંત પર્વત ઉપર મહાન્ તપને કરે છે તથા બ્રહ્મવિદ્ અઠ્યાસી હજાર શૌનકાદિ મહર્ષિઓ નૈમિષારણ્યાદિ ક્ષેત્રોમાં તપને કરે છે, એવી જ રીતે નૈષ્ઠિક બ્રહ્મવિદ્ એંસી હજાર ઋષિઓ પણ તપને કરે છે તથા બ્રહ્મનિષ્ઠ સિદ્ધયોગીશ્વર દત્તાત્રેય મહામુનિ પણ **''જે રીતે પતંગિયું મોહવશ અગ્નિમાં બળી મરે તેજ રીતે અજીતેન્દ્રિય વ્યકિત દેવ માયારૂપી સ્ત્રીને જોઈને તેના મોહમાં ફસાઈને અંધકારમય ઘોર નરકમાં પડે છે. કંચન, કામિનિ, આભૂષણ, વસ્ત્રાદિ જેટલાં પણ દ્રવ્યો છે તે બધાં માયાથી બનેલાં છે. મુઢ બુદ્ધિવાળો મનુષ્ય ઉપભોગ બુદ્ધિથી તેમનામાં આસક્ત થઈને પોતાનો વિવેક ગુમાવી બેસે છે અને પેલાં પતંગિયાંની જેમ સ્વયં તેમાં જઈને પોતાનો નાશ કરી બેસે છે''**

(ભાગ.૧૧/૮/૭-૮ હાથીનું બે શ્લોકથી દ્રષ્ટાંત આપતા ભગવાન દત્તાત્રેય કહે છે) **“હાથી પાસેથી જ સ્પર્શ સુખની લાલસાના ત્યાગનો બોધ અમે લીધો. સન્યાસીએ સાવધાન રહી લાકડાંથી બનાવેલી સ્ત્રીની પૂતળીને પગથી પણ સ્પર્શ કરવો નહિ, અન્યથા હાથણીમાં અકસ્માત હાથી જે રીતે બંધાઈ જાય છે તેમ તે પણ બંધનમાં આવી જાય છે. વિવેકી પુરૂષે સ્ત્રી કે જે પોતાના જ મૃત્યુનું કદાચ કારણ બની શકે છે. તેની સમીપ ન જવું જોઈએ કેમ કે હાથણીમાં આસકત હાથી બીજા બળવાન હાથી દ્વારા મરાઈ જાય છે. તેજ પ્રમાણે તેપણ મૃત્યુનો શિકાર બની શકે છે.’’(ભાગ.૧૧/૮/૧૩–૧૪) “અમે હરણથી એ બોધ લીધો કે જંગલમાં રહેતા સન્યાસીએ કયારેય સાંસારિક વિષયનાં ગીત ન સાંભળવાં. તેણે એ બોધ હરણ પાસેથી ગ્રહણ કરવો, જે શિકારીના મધુર ગીતમાં મોહિત થઈને પકડાઈ જાય છે.(ભાગ.૧૧/૮/૧૭)** ઈત્યાદિ વાકયો વડે કરીને બ્રહ્મવિત્ સદાચારનું પ્રતિપાદન કરીને પોતે (દત્તાત્રેય)તેવી રીતે આચરણ કરીને તપને કરે છે. તથા સાંખ્યાચાર્ય શ્રી કપિલમહામુનિ પણ-

‘‘જેમના સંગથી એના સત્ય, શૌચ (આંતરિક અને બાહ્ય પવિત્રતા) દયા, વાક્સંયમ, બુદ્ધિ, ધન, સંપત્તિ, લજજા, યશ, ક્ષમા, મન ઈન્દ્રિયોનો સંયમ તથા ઐશ્વર્ય વગેરે તમામ સદ્ગુણોનો નાશ થઈ જાય છે. તેથી અત્યંત શોચનીય, સ્ત્રીઓના ક્રીડામૃગ(રમકડાં) અશાંત, મુઢ અને દેહાત્મદર્શી (શરીરમાં એ હું છું એમ જોનાર) એવા અસત્પુરૂષોનો સંગ

કયારેય કરવો જોઈએ નહિ. કારણ કે આ જીવને કોઈ અન્યનો સંગ કરવાથી એટલો મોહ અને બંધન થતાં નથી કે જેટલાં તે સ્ત્રીઓનો અને સ્ત્રીઓનો સંગ કરનારાઓનો સંગ કરવાથી થાય છે. એકવાર પોતાની પુત્રી સરસ્વતીને જોઈને બ્રહ્માજી પણ તેના રૂપ લાવણ્યથી મોહિત થઈ ગયા હતા અને સરસ્વતી મૃગીરૂપ બનીને ભાગવા લાગી. બ્રહ્માજી ત્યારે મૃગરૂપ થઈને નિર્લજજપણે તેની પાછળ દોડવા લાગ્યા હતા. તેજ બ્રહ્માજીએ મરીચિ વગેરે પ્રજાપતિઓનુ કશ્યપ વગેરેનું અને કશ્યપ વગેરેએ દેવો–મનુષ્યો વગેરે પ્રાણીઓનું સર્જન કર્યું, તેથી એઓમાંના એક ઋષિ શ્રેષ્ઠ નારાયણને બાદ કરતા એવો કોણ પુરૂષ હોઈ શકે કે જેની બુદ્ધિ સ્ત્રીરૂપ માયાથી મોહિત ન થાય ? અહો! આ સ્ત્રીરૂપી મારી માયાનીજ શકિત તો જુઓ ! કે જે પોતાની ભ્રકુટિના વિલાસ માત્રથી મોટા–મોટા દિગ્વિજયી વીરોને પણ પોતાના પગથી કચડી નાખે છે. જે મનુષ્ય યોગના પરમપદ પર આરૂઢ થવા ઈચ્છે છે અથવા જેને મારી સેવા કરવાના પ્રભાવને લીધે આત્મા અને અનાત્માનો વિવેક થઈ ગયો છે, તેણે કયારેય સ્ત્રીસંગ કરવો નહિ કારણ કે તેમને (સ્ત્રીઓને) પુરૂષોને માટે નરકનું ખુલ્લું દ્વાર બતાવવામાં આવી છે.''(ભાગ–૩/૩૧/૩૩ થી ૩૯) ઈત્યાદિ વાકયો વડે તે બ્રહ્મવેત્તાને શિક્ષા (ઉપદેશ) આપીને સ્વયં તપને કરે છે. તથા પરમહંસમાત્રના પરમગુરૂ ઋષભદેવ ભગવાને પણ–

''શાસ્ત્રોએ મહાપુરૂષોની સેવાને મુક્તિનું દ્વાર કહ્યું છે. મહાપુરૂષો તેઓ જ છે કે, જેઓ સમતાયુક્તચિત્તવાળા, પરમશાંતિયુક્ત, ક્રોધ રહિત, સૌના હિત ચિંતક અને સદાચારથી સંપન્ન હોય.''(ભાગ–૫/૫/૨) વગેરે વાક્યો વડે જ્ઞાનીઓને ઉપદેશ આપીને પોતે સ્વયં ઉગ્ર તપનું આચરણ કર્યું. તથા જેમણે બ્રહ્માત્માનુભવ પ્રાપ્ત કરીને વિષય સુખનો ત્યાગ કર્યો છે એવા રાજર્ષિઓમાં શ્રેષ્ઠ યયાતિ રાજાએ પણ **''માતા, બહેન અને પોતાની પુત્રીની સાથે એકાંત સ્થળમાં અથવા એક સાંકડાં આસનમાં ન બેસવું કારણકે ઈન્દ્રિઓનો સમૂહ બળવાન છે, તે વિદ્વાનોને પણ આકર્ષે છે, ગેર માર્ગે દોરી જાય છે.''(ભાગ–૯/૧૯/૧૭)** આવી રીતે લોકોને શિક્ષણ આપીને તપ કર્યું. આ પ્રમાણે ઘણા બ્રહ્મનિષ્ઠ જ્ઞાનીઓએ પણ પોતપોતાના વર્ણાશ્રમને યોગ્ય ધર્મ પાળીને, કયારેક દુષ્કૃતતા સંભવતાં તત્કાળ તેનું નિરાકરણ (પ્રાયશ્ચિત) કરીને તપ કર્યું છે. અથવા કરે છે તો તે સચ્છાસ્ત્ર શિષ્ટાચાર પ્રમાણ સિદ્ધ થાય છે અને જે **"नैव किंचित् करोमि सः। પોતે કશું જ કરતો નથી.''(ગીતા–૫/૮)** ઈત્યાદિ ભગવદ્ગીતા વાક્ય તે પણ જ્ઞાન નિષ્ઠા વડે ભક્તિનિષ્ઠા વડે અથવા કર્મ ફળની અનિચ્છાથી વેદોક્ત સદાચાર મર્યાદા પાલન કરવા માટે યથાયોગ્ય પોતપોતાના વર્ણાશ્રમધર્મ પાલન કરવા માટે જ છે. પરંતુ દત્તાત્રેય આદિ સિદ્ધ યોગીન્દ્રે પ્રતિપાદન કરેલા અહિંસા, બ્રહ્મચર્ય, રસત્યાગ, શમ, દમાદિ ધર્મના અધિકારી જ્ઞાની ગુરૂઓના યથેચ્છાચરણ માટે છૂટ આપવા નહિં. **"स्वधर्मे**

निधनं श्रेयः परधर्मो भयावहः। **પોતાનાં કર્તવ્ય કર્મો કરવામાં મરણ થાય, તો તે પણ અન્યનાં કર્તવ્ય કર્મમાં પ્રવૃત્ત થવા કરતાં સારૂં છે. કારણકે અન્યના માર્ગને અનુસરવું ભયાવહ હોય છે.''(ગીતા–૩/૩૫)** આ પ્રમાણે તેનો સિદ્ધાંત છે તેમ છતાં પણ જ્ઞાનીઓને વિધિનિષેધનું ઉલ્લંઘન સ્વેછાચરણનું પ્રતિપાદન તો તમારૂં અતિદૂષણપણું છે, એમ માનવું જોઈએ.

ननु- સાધનદશામાં વિધિનિષેધનું પાલન યોગ્ય જ છે. જેણે સિદ્ધદશા પ્રાપ્ત કરી લીધી છે, તેવા યોગીન્દ્રોને તે પાલનનો નિષેધ છે. પણ તે બધા માટે નથી. અને આદિ જગદ્‌ગુરૂ શંકરાચાર્યશ્રીએ કહ્યું છે કે **''જ્યારે હું ચિદાનંદ સિંધુમાં નિમગ્ન (તલ્લિન)હોઉં છું ત્યારે સુક્ષ્મ નથી, સ્થૂળ નથી, સ્થાવર જંગમ કંઈ પણ નથી. કર્મ નથી, ધર્મ અધર્મ કંઈ પણ નથી. ત્યારે કામિની (સ્ત્રી) નથી, કામ નથી, કામી (પુરૂષ) નથી, નપુંસક નથી, વર્ણાશ્રમાદિ ધર્મો નથી અને શિષ્યવર્ગ પણ નથી અને ગુરૂ પણ નથી. તે કયારે? તો હું જયારે ચિદાનંદ સિંધુમાં નિમગ્ન(તલ્લિન) હોઉં છું ત્યારે.''** અને પંચદશીમાં વિદ્યારણ્યજી પણ કહે છે કે **'જેવી રીતે કમળ પત્રમાં પાણીને સંસર્ગ થતો નથી, તેવી રીતે જ્ઞાનીઓને આગામી કર્મોનો સંસર્ગ થતો નથી. ઈત્યાદિ'**

તો અહિં કહેવું જોઈએ કે જો શ્રી મહાદેવ વગેરે પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ ધર્મનિષ્ઠ મહાપુરૂષો બ્રહ્મનિષ્ઠ ગુરૂઓ પણ સાધનદશાવાળા તો પછી સિદ્ધદશાવાળા કયા પુરૂષોને તમે માનેલા છે? આશ્ચર્ય છે કે, તમારા મતે શિવ, બ્રહ્મા વગેરે મહાપુરૂષો

બીજાની જેમ અલ્પ. તો પછી પારમાર્થિક ભેદ દ્રષ્ટિ મૂલક મોટી વિષમતા વર્તે છે, અમારા મતે તો દરેક જીવો, ઈશ્વરો ચૈતન્યરૂપથી સમાન જ છે અને જે ભેદ પ્રતીતિ છે તે તો વિચિત્ર દેહોપાધિરૂપ છે, નહિ કે વાસ્તવિક. એટલા માટે કોઈ પણ જીવ મહાન્ આત્મા નથી. સર્વ બધા જ બ્રહ્મ છે 'सर्वं खल्विदं ब्रह्म' આ પ્રમાણે શ્રુતિ છે. હવે જ્ઞાની જનોનો સમદર્શન પ્રકાર બતાવે છે **''એવા જ્ઞાનીજનો વિદ્યા અને વિનયશીલ બ્રાહ્મણમાં તથા ગાય, હાથી, કૂતરાં અને ચંડાળમાં પણ સમાન દ્રષ્ટિવાળા જ હોય છે.''(ગીતા.૫/૧૮) ''અપૂજય માણસની પૂજા કરવાથી તેમજ પૂજય પુરૂષોની પૂજા નહિ કરવાથી, માણસ નિશ્ચેજ મનુષ્ય ઘાત કર્યા જેટલું પાપ દોષ પામે છે.''** ઈત્યાદિ સ્મૃતિથી આ બધું જ સમયસર બ્રહ્મ જ છે. જો એમ હોય તો બધાના જ બ્રહ્મરૂપપણાથી વર્ણાશ્રમ ધર્મ વ્યવસ્થાનો બાધ ન થાય ? જીવના એકપણાથી સ્વર્ગ નરક ગમન હેતું વિહિત નિષિદ્ધ કર્મો વ્યર્થ થાય. કર્મની વિષમતાથી કરાયેલ સ્થાવર, જંગમ, બદ્ધ, મુકત વગેરે જીવ વ્યવસ્થાની પણ હાનિ થાય. બધાને સુખ દુઃખ સમાનભાવથી થાય ત્યાં ત્યાં શ્રુતિઓ કહે છે. કે **''બ્રાહ્મણોએ નિત્ય સંધ્યાની ઉપાસના કરવી,'' ''બ્રાહ્મણો છ અંગોએ સહિત વેદોનો અભ્યાસ કરવો અને જાણવો,'' (પતંજલી મહાભાષ્ય) ''અસુરોના ઉપભોગ માટે પ્રસિદ્ધ ગાઢ અંધકારવાળા નાના પ્રકારની યોનીઓ તેમજ નરકરૂપ લોક છે. તેઓ દેહત્યાગ કરી તે લોકને વારંવાર પામે છે. કયા તે જનો ? કે જેઓ બ્રહ્મજ્ઞાનથી રહિત છે તેઓ પોતાના આત્માને સંસારરૂપી વનમાં જન્મ**

મરણરૂપી, કલેશને પમાડે છે. માટે આત્મહત્યારા કહેવાય છે'' **(ઈશા.ઉ.મ.૩)** ''જેઓ રમણીય એટલે કે શ્રુતિ સ્મૃતિની આજ્ઞા પ્રમાણે સુંદર આચરણ કરનારા છે, તેઓ રમણીય યોનિ સુખરૂપ દેહને પામે છે. બ્રાહ્મણ યોની કે ક્ષત્રિય યોની કે વૈશ્ય યોની જે શાસ્ત્રની આજ્ઞા વિરૂદ્ધ દુષ્ટ આચરણ કરનારા છે તે કુતરાની યોનીને કે સુકર(ભૂંડ) યોની કે ચંડાલ યોની એવી દુષ્ટ યોનીને પામે છે ''(છા.ઉ.૫/૧૦/૭)**''જે સારૂ કર્મ કરે છે તેનું સારૂ થાય છે, પાપ કર્મ કરનાર પાપી(દુઃખી) થાય છે, પૂણ્ય પૂણ્ય કર્મ વડે થાય છે** અને પાપ પાપ કર્મથી થાય છે'' (બૃહ.ઉ.૬/૪/૫) ''જે લોકો હૃદય ગુહામાં રહેલા પરમાત્માની ઉપાસના કરે છે તે પરમવ્યોમ સ્થાન અક્ષરધામ નામના દિવ્યસ્થાનમાં સર્વે કામોંને દિવ્ય ભોગોને પરમાત્માની સાથે ભોગવે છે.''(તૈ.ક.૨/૨/૧) ''તે વિદ્વાન ઉપાસક જો તે પરબ્રહ્મને જાણે નહિ તો મહાન હાનિ થાય અને જે આત્મા એટલે કે પરમાત્માને જાણે છે તે તમામ શોક દુઃખને તરી જાય છે''(છાં.ઉ.૭/૧/૩) વગેરે. **અને** સ્મૃતિઓ કહે છે કે ''ભિક્ષુઓનો ધર્મ શમ, અહિંસા, તપ, વનમાં રહેવું, ભૂતપ્રાણી માત્રની રક્ષા કરવી, બ્રાહ્મણો અને આચાર્યનું સેવન કરવું, શમ, દમ, તપ બે પ્રકારનું શૌચ, ક્ષમા, આર્જવ, જ્ઞાન, વિજ્ઞાન અને આસ્તિકત્વ આ બધા જ બ્રાહ્મણનાં સ્વાભાવિક પ્રાપ્ત કર્મ કહેલાં છે. શૌર્ય , તેજ, ધૈર્ય, દક્ષતા, યુદ્ધમાં પણ પલાયન ન કરી જવું, દાન અને નેતૃત્ત્વ આ બધા ક્ષત્રિયોનાં સ્વભાવથી જ પ્રાપ્ત થયેલાં કર્મ છે. ખેતી કરવી, ગાયો વિગેરે

પશુઓનું રક્ષણ કરવું અને વાણિજય વેપાર કરવો, આ વૈશ્યોનાં સ્વભાવ પ્રાપ્ત કર્મો છે અને ત્રણ વર્ણની પરિચર્યા કરવી એ શુદ્રોનું પણ સ્વભાવથી પ્રાપ્ત કર્મ છે. સર્વે મનુષ્યો પોતપોતાનાં કર્મમાં જ અભિરત રચ્યા પચ્યા રહીને સંસિદ્ધિને પામે છે''(ગીતા–૧૮/૪૨ થી ૪૫) ''સત્વગુણમાં રહેનારા પુરૂષો સ્વર્ગાદિક ઉંચા લોકોમાં જાય છે, રજોગુણમાં રહેનારા રાજસ પુરૂષો મધ્યમાં માનવ લોકમાં રહે છે અને તમોગુણનાં કાર્યરૂપ નિદ્રા, પ્રમાદ અને આળસ્યાદિક હલકા દોષોમાં રહેનારા તામસ પુરૂષો પશુ આદિક નીચ યોનિમાં જાય છે''(ગીતા–૧૪/૧૮) ''કયારેક પુરૂષ, કયારેક સ્ત્રી, કયારે બેમાંથી એક નહિ મંદબુદ્ધિવાળો તે દેવ, મનુષ્ય અથવા પશુ, પક્ષી જેવાં કર્મ અને ગુણ હોય તે પ્રમાણે જન્મ પામે છે અને કર્મફળની સંધિમાં મહામોટું વૈષમ્ય દેખાય છે અને બીજા છે તે શિબિકાનું વહન કરે છે, બીજા શિબિકામાં બેસીને જાય છે,'' ''અંતકાળે જે જે ભાવનું સ્મરણ કરતાં કરતાં શરીરનો ત્યાગ કરે છે તો તે મનુષ્ય હે કૌંતેય ! સદાય તે ભાવથી વાસનાથી વાસિત થયેલો હોવાથી તે તે ભાવને જ પામે છે.''(ગીતા–૮/૬) ''હે પાર્થ ! આ મેં કહી એ બ્રાહ્મી સ્થિતિ જાણ આ સ્થિતિને પામ્યા પછી કોઈ મોહમાં ફસાતો નથી. વળી આ સ્થિતિમાં અંતકાળે પણ રહેવાય તોય બ્રહ્મ નિર્વાણ જન્મ મૃત્યુથી રહિત સ્થિતિરૂપ કૈવલ્ય મુકિત મળે છે'' (એવો આ બ્રાહ્મી સ્થિતિનો મહિમા છે.–ગીતા–૨/૭૨) ''અને પરંબ્રહ્મના વાચક

ઓંકારરૂપ એકાક્ષરને જપતો અને મને અખંડ સંભારતો થકો દેહનો ત્યાગ કરીને જે જાય છે તે પુરૂષ પરમ ગતિ પામે છે.''(ગીતા–૮/૧૩) ઈત્યાદિ.

એટલા માટે જીવ ઈશ્વરાદ્યાત્મક ભેદ કાલ્પનિક નથી પણ વાસ્તવિક છે. શ્રુતિ વગેરેએ પ્રતિપાદન કરાયેલ વાસ્તવિક જીવ, ઈશ્વર ભેદ કાલ્પનિક નથી પણ વાસ્તવિક છે. શ્રુતિ વગેરેએ પ્રતિપાદન કરાયેલ વાસ્તવિક જીવ, ઈશ્વર ભેદ હોવા છતાંપણ તે સર્વને અનાદર કરીને બલાત્ ઐક્યનું જલ્પન (બડબડાટ) કરવો તે તમારૂં અતિશય દુષ્ટપણું છે એમાં શંકાને કોઈ સ્થાન નથી. અને **'सर्वं खल्विदं ब्रह्मेति'(છા.ઉ.૩/૪૧/૧)** આ શ્રુતિમાં તો બ્રહ્મનું જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલયરૂપ કર્મપણે તદાત્મકત્વ અનુસંધાન માટે સમાનાધિકરણમાં છે, પરંતુ 'સર્વબ્રહ્મ' આ પ્રમાણે ઉપદેશ માટે નથી કે જેથી બધાનો અભાવ થઈ જાય કારણ કે શ્રુતિ ભગવતી કહે છે **"नित्योनित्यानां चेतनश्चेतनानामेकोबहूनां यो विदधातिकामान्** -જે નિત્યને નિત્ય છે અને ચેતનોમાં ચેતન છે જે એક હોઈ બહુની કામના પૂરી પાડે છે." (કઠો.ઉ.-૨/૨/૧૩) ઈત્યાદિ શ્રુતિ છે તથા **''હું કયારેય હતો નહિ એમ નહિં તું પણ કયારેય ન હતો એમ નહિં તેમજ આ બધા રાજાઓ પણ ન હતા એમ નહિ. અર્થાત્ હું તું અને આ સઘળા પણ પૂર્વે હતા જ. વળી આપણે બધાય હવે પછીના સમયમાં પણ નહિ હોઈએ એમ તો નહિં જ અર્થાત્ હોઈ શું જ.''(ગીતા–૨/૧૨)** ઈત્યાદિ સ્મૃતિઓ વડે કરીને જીવોનું અનેકપણું અને નિત્યત્વ સિદ્ધ થાય છે **'विद्याविनय' (ગીતા–**

૫/૧૮)સ્મૃતિઓ તો બધા જ જીવોનું એક જ્ઞાનાકારે કરીને સમાનરૂપપણું હોવાથી સમદર્શીપણું દર્શાવે છે, પણ એકત્વપણું નહિ. **''જે નિત્યનો નિત્ય છે અને ચેતનનો ચેતન છે''(કઠ.ઉ.૨/૨/૧૩) ''જયારે એ પરમાત્મ સ્વરૂપના જ્ઞાને કરીને જેમનું તે અનાદિ અજ્ઞાન નાશ કરી નાખ્યું છે.''(ગીતા-૫/૧૬) ''ઘણા બધા જ્ઞાન અને તપથી પવિત્ર થઈને મારા ભાવને મને પામી ગયા છે''(ગીતા-૪/૧૦)** વગેરે શ્રુતિ સ્મૃતિમાં આત્માનું બહુત્વ પ્રતિપાદન કરેલું હોવાથી, એકત્વ માનવા જતાં વિરોધનો પ્રસંગ આવે.

'' ननु-સંપૂર્ણ ભૂતોનો એક જ અન્તર્યામિ આત્મા પ્રત્યેક પ્રાણીની અંદર રહેલા છે. પૃથક્ પૃથક્ જળમાં પ્રતિબિંબિત થવાવાળા ચંદ્રની જેમ તે પણ એક અને અનેકરૂપમાં દ્રષ્ટિગોચર થાય છે''(બ્રહ્મબિન્દુ ઉપ.૧૧) આ શ્રુતિથી એક પરમાત્મા ઉપાધિ ભેદથી અનેક જ જીવ, ઈશ્વર રૂપે દેખાય છે તે ઉપાધિ માયા છે. તે માયા બે પ્રકારની છે, ત્યાં માયા પ્રતિબિંબિત ચૈતન્ય ઈશ્વર અને અવિદ્યા પ્રતિબિંબિત જીવ અને અવિદ્યાનું અનેકપણું હોવાથી જીવાત્માનું પણ અનેકપણું છે પણ તે ખરેખર ભેદ નથી. ઉપાધિનો નાશ થવાથી બ્રહ્મ એક જ અહિં રહે છે. જો એમ કહેતા હો તો વિચારીને બોલવું જોઈએ સજાત્યાદિ ભેદ શૂન્ય નિર્વિશેષ ચિદ્ઘનનું, અતિશુદ્ધનું, અખંડનું, અનંતનું, પૂર્ણબ્રહ્માંડનું બિંબ પ્રતિબિંબપણું કેવી રીતે કહી શકીએ. એક દેશ અને પરિચ્છીન્નું જ બિંબ પ્રતિબિંબ સંભવે છે. દેખાય છે કે દસહજાર યોજન સૂર્યમંડળ અને બાર હજાર

યોજન પરિણામવાળું ચંદ્રમંડળ, અને બિંબનું જ પ્રતિબિંબ સંભવે છે અનિર્દેષ્ય, અનંત, અલિંગ એવા બ્રહ્મના પ્રતિબિંબનો સંભવ જ નથી. ત્યારે સૂર્ય, ચંદ્રના દ્રષ્ટાંતથી પ્રતિબિંબપણું તો કેવી રીતે સંભવે ? એતો કોઈ રીતે સંભવે જ નહિ.

'एक एवेति' (બ્રહ્મબિ.૧૧)શ્રુતિ તો સકળ જીવોના જ્ઞાનના પ્રકાશનું નિયમન કરવા માટે તેના હૃદયમાં અંતર્યામિપણે અનેક રૂપે રહેલા છે અને પોતે એક ચિદ્ અચિદ્ શરીર વિશિષ્ટાદ્વૈતાખ્ય શ્રી વાસુદેવનું જ ચંદ્ર દ્રષ્ટાંત વડે પ્રતિપાદન કરે છે એમ જાણો. ત્યાં શ્રુતિઓ છે કે **''જે આત્માની અંદર રહે છે છતાં આત્મા જેને જાણતો નથી જે આત્માની અંદર-જુદો રહી આત્માનું નિયમન કરેછે, એ આત્મા બ્રહ્મ તારો અમૃત અંતર્યામિ છે.''(શતપથ.૧૪/૫/૩૦) જે ''પૃથ્વીમાં રહે છે જે જળની અંદર રહે છે''(બૃહ.૩/૭/૩) ''જે સૂર્યમાં રહે છે'' (બૃહ.૩/૭/૯) ''જે અક્ષરની અંદર રહે છે'' ''અંતરમાં પ્રવિષ્ટ એવો જનોનો શાસ્તા છે. (નિયામક છે)''(તૈ.આ.૩/૧૧) ઈત્યાદિ અને સ્મૃતિઓ પણ કહે છે કે ''હું જ સર્વપ્રાણીઓના હૃદયમાં અંતર્યામિપણે રહીને નિયમન કરનારા રૂપે રહેલો છું સર્વપ્રાણીમાત્રને સ્મૃતિ, જ્ઞાન અને વિસ્મરણ એ બધું કર્મફળપ્રદાતા એવા મારા થકી જ પ્રર્વતે છે. સર્વ વેદાદિક સચ્છાસ્ત્રોથી જાણવા સમઝવા યોગ્ય હું જ છું અને સર્વવેદાન્તનો કરનારો અને વેદના રહસ્યને જાણનારો પણ હું જ છું.''(ગીતા-૧૫/૧૫) ''હે અર્જુન ! ઈશ્વર સર્વભૂતપ્રાણી માત્રના હૃદયપ્રદેશમાં રહેલા છે.''(ગીતા-૧૮/૬૧)**ઈત્યાદિ. આ ઉપરાંત જીવના

બ્રહ્મપ્રતિબિંબત્વપણાથી બીજો પણ દોષ આવે છે. જેમની બાધિતાનુવૃત્તિ દૂર થઈ ગઈ છે, એવો બ્રહ્મરૂપ ગુરૂ જીવભાવને પામેલા પોતાના શિષ્યને ઉપદેશ આપતા થકા આ મારૂં પ્રતિબિંબ છે. એમ શું નથી જાણતા ? અને જો જાણે છે તો પ્રતિબિંબની એકતા જાણનારો સુજ્ઞ ગુરૂજીનો ઉપદેશ પોતાનાં પ્રતિબિંબને સંભવે? કોઈપણ વિવેકી પુરૂષ દર્પણ વિગેરેમાં દેખાતાં પોતાનાં પ્રતિબિંબને કોઈપણ ક્રિયાની સિદ્ધિને માટે ઉપદેશ નથી કરતો અને જો બાળકપણાથી કોઈપણ પ્રકારનો ઉપદેશ કરે, તો લોકો તેમને મૂર્ખ જ માને. પણ તેને સુજ્ઞ (ડાહ્યા પુરૂષ) નહિ. એટલા માટે પ્રતિબિંબ વાદથી જીવ બ્રહ્મનું ઐક્યપણું રહેવા દો.

નનુ-બિંબ પ્રતિબિંબ પ્રમાણે તો જીવ અને બ્રહ્મનું અભેદપણું સિદ્ધ થતું નથી પણ હવે હું અંશાંશી ભાવથી એકપણું સિદ્ધ કરૂં છું. જેવી રીતે મૃતિકા (માટી)નો અંશ ઘડો, તેવી રીતે સુવર્ણનો અંશ કુંડળ, વિગેરે. તેમ બ્રહ્મનો અંશ જીવ. જેમ ત્યાં શ્રુતિ છે કે **''જેવી રીતે અગ્નિમાંથી વિસ્ફૂલિંગા(તણખા) છૂટા પડે છે, તેવી જ રીતે (આત્મા) બ્રહ્મમાંથી સર્વેપ્રાણી, સર્વલોક, સર્વદેવો અને સર્વભૂતો બધા જ પરમાત્મામાંથી જુદા પડે છે.''(બૃહ.ઉ.૨/૧/૧૦)** શ્રીમદ્‌ભાગવતમાં કહ્યું છે કે **''જે એકજ છે એવા આ મારા અભિન્ન અંશરૂપ જીવને અવિદ્યાથી અનાદિ બંધન થાય છે અને જ્ઞાનથી મોક્ષ થાય છે''(ભાગ-૧૧/૧૧/૪)** વગેરે અને ભગવદ્‌ગીતામાં પણ કહ્યું છે કે **'' આ દેહમાં આ જીવાત્મા મારો જ સનાતન અંશ છે અને તે જ પ્રકૃતિમાં સ્થિત**

થઈ મન અને પાંચેય ઈન્દ્રિઓને આકર્ષણ કરે છે.''(ગીતા–૧૫/૭) તો અંશાંશીભાવથી જીવ અને બ્રહ્મનો અભેદ જ એમ કહેવું તે શકય છે. જો એમ કહેતા હોવ તો એ પણ શકય નથી. અચ્યુત, અક્ષર વગેરે શબ્દથી કહેવાયેલ શુદ્ધ બ્રહ્મનું નિરંશપણું હોવાથી તેનો અંશ (ભાગ) જીવ ન થાય **'यथाग्नेरिति'** (બૃહ–૨/૧/૧૦) શ્રુતિમાં પંચમી વિભક્તિ જેના અંતમાં છે એવો આત્મ શબ્દ તો માયાધિષ્ઠિત પુરૂષ વાચક છે, તે દ્વારા જ બધા સ્વસ્વરૂપમાં સ્થિત રહેલા જીવોનો કારણ દેહ સાથે આવિર્ભાવ છે. તે વેદ સ્તુતિમાં કહ્યું છે કે **''હે સ્વામી ! પ્રકૃતિ અને પુરૂષ બન્ને અજન્મા અને અનાદિ છે, પરંતુ તેમનાથી આ વિશ્વની ઉત્પત્તિ થઈ હોય એ શકય નથી (આપતો પોતાના સંકલ્પમાત્રથી અનંતકોટિ બ્રહ્માંડનું નિર્માણ કરો છો) જેમ જળ અને વાયુના સંયોગથી પાણીમાં પરપોટો ઉત્પન્ન થાય છે તેમ.(ભાગ–૧૦/૮૭/૩૧) જે ભગવાને 'મારો અંશ જીવ છે' એમ કહ્યું છે તે તો બધા જીવો માટે નથી. પરંતુ ''આ મારી અપરા બીજા વર્ગની પ્રકૃતિ છે અને આનાથી ચઢિયાતિ શ્રેષ્ઠ જીવરૂપ મારી બીજી પ્રકૃતિ છે તેને તું જાણ કે જેનાથી આ જગત ધારણ કરાય છે.''(ગીતા–૭/૫) ''જીવો અને અજીવોને જીવાડતા'' ''આ સઘળા જગત્ને હું મારા ઐશ્વર્યના એક અંશથી ઐશ્વર્ય લેશથી ધારી રહયો છું''(ગીતા–૧૦/૪૨)** ઈત્યાદિ કહેલાં લક્ષણોથી યુકત પુરૂષ નામથી કરેલા જીવ પર છે અને આજ જીવ બ્રહ્માંડની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લયને માટે સ્વતંત્રતાથી ગ્રહણ કરાયેલા માયાગુણને લીધે અને માયામાં રહેલા હોવાથી

કયારેક બદ્ધની જેમ કહેવાય છે **''અને માયિક ગુણો છે ને બદ્ધ મુક્ત પુરૂષોને પણ બંધન કરે છે.''** આ વાકયથી અને પ્રલય કાળને વિષે ભોગોને ભોગવીને (અંગીકાર કરીને) અને માયાને સ્વતંત્રપણે ત્યાગીને અને પોતાના ધામમાં બિરાજે છે **''બીજા જે અજન્મા પરમાત્મા છે તે ભોગોને ભોગવીને આ માયાનો ત્યાગ કરે છે.''(શ્વેતા.ઉ.૪/૫)** આ પ્રમાણે શ્રુતિ છે. આ પ્રમાણે બ્રહ્મનો અંશ જીવ કહ્યો છે તે મુક્તને કહ્યો છે. અને બીજા જે જીવો છે તે પ્રલયકાળને વિશે માયા નામના ક્ષેત્રને વિશે લીન થાય છે અને ફરીને ઉત્પત્તિ કાળે ભગવાનની ઈચ્છાથી પુરૂષના જોવાના યોગથી જેમ વર્ષાકાળે જળના યોગથી સ્થાવર, જંગમ જીવોના સમૂહો પૃથ્વીમાંથી આવિર્ભાવ પામે છે તેમ. તે ભગવાને કહ્યું છે કે **''હે ભારત! જગતના કારણભૂત મારી મહત્–બ્રહ્મરૂપ માયા તેમાં હું ચૈતન સમુદાયરૂપ ગર્ભ ધારણ કરુ છું, સ્થાપન કરું છું અને તેમાંથી સર્વ ભૂતપ્રાણી માત્રની ઉત્પત્તિ થાય છે.'' (ગીતા–૧૪/૩)** ફરીને

પ્રલયકાળને વિશે ભગવાનની ઈચ્છાથી જ પુરૂષની પ્રતિલોમ દ્રષ્ટિ વડે કરીને ગ્રીષ્મકાળે પૃથ્વીમાં જેવી રીતે ઔષધિઓ લીન થાય છે તેમ જીવો માયામાં લીન થાય છે. અને આ સર્વે શાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ છે. અછેદ્ય, અદાહ્ય, નિત્ય, વિવેકી, પ્રકાશત્વ વગેરે નિત્ય સિદ્ધ ગુણો વડે કરીને સાધર્મ્યપણાથી પુરૂષ નામથી કહેવાતા જીવો ભ્રાંતિ વડે કરીને બ્રહ્મના સાધર્મ્યપણાને લીધે તે પણ જીવો બ્રહ્મનામથી વ્યપદેશ કરાય છે એમ કહ્યુ છે. વિવેકી મુમુક્ષુતો ભગવન્નિષ્ઠ

ગુરૂના ઉપદેશ વડે ભગવાનની ઉપાસના કરવાથી પોતામાં આવિર્ભુત થયેલા બ્રહ્મના સાર્ધમ્યથી તે પણ બ્રહ્મનામથી કહેવાય છે. કહ્યું પણ છે''**બ્રહ્મને જાણનારો બ્રહ્મ જ થાય છે.''(મુ.ઉ.૩/૨/૯) ''આ રીતને આસરીને મારા સાધર્મ્યરૂપ પરમ મુક્તિને પામેલા મુક્તાત્માઓ''(ગીતા-૧૪/૨)** વગેરે શ્રુતિ સ્મૃતિનાં પ્રમાણો વડે કરીને કહેવાયેલ છે. તેઓને પણ બ્રહ્મના સાક્ષાત્કાર માત્રથી જ કૃતાર્થપણું નથી પણ તેવા બ્રહ્મરૂપથી પરંબ્રહ્મ એવા શ્રી વાસુદેવ ભગવાનની ભક્તિ વડે જ કૃતાર્થપણું છે એમ તત્વ છે, રહસ્ય છે. તેમાં શ્રુતિ છે કે **"ब्रह्माविदाप्नोति परमिति- જે બ્રહ્મને જાણે છે તે પરમ પદને પામે છે.'' (તૈ.ઉ.-૨/૧/૧) ભગવદ્ગીતામાં પણ કહ્યું છે-**

''આવો બ્રહ્મભૂત થયેલો પ્રસન્ન ચિત્તવાળો પુરૂષ પ્રિય વસ્તુના નાશથી નથી શોક કરતો કે નથી પ્રિયવસ્તુની આકાંક્ષા કરતો સર્વભૂતપ્રાણી માત્રમાં સમભાવ પામેલો પુરૂષ મારી પરાપ્રેમલક્ષણા ભક્તિને પામે છે.''(ગીતા-૧૮/૫૪) ''તે ચારમાંથી જ્ઞાની ભકત નિરંતર મારામાંજ જોડાઈ રહેનારો અને એક મારામાંજ અનન્ય ભક્તિમાન હોવાથી સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે અને એવા જ્ઞાની ભકતને હું અત્યંત વ્હાલો છું અને તે મને અત્યંત વ્હાલો છે.''(ગીતા-૭/૧૭)ઈત્યાદિ તથા ભાગવતમાં કહ્યું છે કે ''જે લોકો નિરંતર આત્મામાં જ રમણ રહે છે અને સદા ભગવાનનું જ મનન ચિંતન કરે છે તેવા જ્ઞાનીઓ પણ ભગવાનની નિર્હેતુક ભક્તિ કરતા રહે છે કારણ કે ભગવાનના ગુણ જ એવા મધુર છે કે જે સૌને પોતાની

તરફ ખેંચે છે''(ભાગ–૧/૭/૧૦) ''હે રાજર્ષિ ! મારાં નિર્ગુણ સ્વરૂપ પરમાત્મામાં પૂર્ણ નિષ્ઠા છે તો પણ ભગવાન શ્રી કૃષ્ણની મધુર લીલાઓએ મારા મનને બળપૂર્વક પોતાની તરફ આકર્ષી લીધું છે. એજ કારણ છે કે મેં આ શ્રીમદ્‌ભાગવત પુરાણનું અધ્યયન કર્યું.'(ભાગ–૨/૧/૯) ''જ્ઞાનવિજ્ઞાનથી સિદ્ધ થયા હોય તેઓ મારા શ્રેષ્ઠ પદને જાણે છે. તે જ્ઞાની પુરૂષ જ્ઞાન વડે મને ધારણ કરે છે, આથી જ્ઞાની મને અત્યંત પ્રિય છે.''(ભાગ.૧૧/૧૯/૩) ''જ્ઞાન વિજ્ઞાનથી યુક્ત થઈ તમે મને ભક્તિભાવથી ભજો ''(ભાગ–૧૧/૧૯/૫) ''અજ્ઞાનરૂપી ઉપાધિને નિવૃત્ત કરનારો નિરંજન અને નૈષ્કર્મ્યવાળું બ્રહ્મજ્ઞાન પણ જો અચ્યુત ભગવાનની ભક્તિથી રહિત હોય તો તે પૂર્ણતયા શોભતું નથી.''(ભાગ–૧/૫/૧૨) ''હે કમલનયન ! જે જીવ આપનું શરણ લેતા નથી તથા જેના જીવનમાં ભક્તિ નથી છતાં તે પોતાને મુક્ત માને છે. પરંતુ વાસ્તવમાં તે બંધાયેલો છે, કારણકે જીવનમાં ભક્તિ ન હોય તો બધું પામ્યા છતા બધું ખોવવું પડે છે.''

નનુ – જો સાકાર સગુણ બ્રહ્મ હોય તો જ તેની ભકિત કરવાની શકય બને છે. પરંતુ તેમ નથી, કેમ કે સાવયવ જે હોય તેના વિનાશીનો પ્રસંગ હોવાથી ''કલા રહિત, ક્રિયા રહિત, સર્વથા શાંત, નિર્દોષ અને નિર્મળ'' (શ્વેતા–૬/૧૯) આથી નિરાકાર બ્રહ્મ કહ્યું. ''તે બ્રહ્મ મોટું નથી અને પાતળું નથી, તથા નાનું નથી અને લાંબુ પણ નથી તથા લાલનથી

અને સાંસારિક જીવની સમાન સ્નેહવાળું નથી તથા છાયાથી ભિન્ન છે''(બૃ.ઉ.૩/૮/૮) ''તે બ્રહ્મ દેવ નથી, અસુર નથી, પશુ નથી, પક્ષી નથી, સ્ત્રી નથી, વ્યંઢળ નથી, પુરૂષ તથા જંતુ પણ નથી આ બ્રહ્મ ગુણકર્મવાળું નથી, ગુણકર્મ વગરનું પણ નથી, પરંતુ બધા પ્રકારનો નિષેધ કરતાં બાકી જે રહે તેવું બ્રહ્મ છે. સુષુપ્તની જેમ શુન્ય, શુન્યની જે અપ્રતર્ક્ય મૂળભૂત પદને જ માનવામાં આવે છે.'' વગેરે શ્રુતિ સ્મૃતિ વડે કરીને નિરાકાર બ્રહ્મ છે. એમ જો જાણતા હોતો તમે ભ્રાન્ત છો કે શું ? બ્રહ્મ છે તે આકાશની જેમ શૂન્ય નથી. જો તેવુ બ્રહ્મ હોય તો જગતની ઉત્પત્તિ વગેરેનો અભાવ થાય. શૂન્યમાંથી કાંઈપણ ઉત્પન્ન થતું નથી. એટલા માટે સાકાર જ બ્રહ્મ છે એમ જાણો. **''તેણે જોયું (વિચાર કર્યો) (ઈક્ષણ કર્યું) તેણે તેજનું સર્જન કર્યું.'' (બૃ.ઉ.૧/૨/૫) ''એક એવો હું બહુ રૂપે થાંઉ.''(છા.ઉ.૬/૨/૩) ''વિશ્વના કર્તા છે તે સકલ ભુવનના રક્ષણ કર્તા છે, તે વિશ્વના જાણનારા છે, તે પોતે જ તેનું કારણ છે'' ''તે સર્વ જાણનારા છે અને કાળના પણ કાળ છે, તે માયાગુણે રહિત છે, તે સર્વને જાણનારા છે, તે પ્રધાન(માયા) ક્ષેત્રજ્ઞ (પુરૂષ) ના પતિ છે, સકળ દિવ્યગુણોને ધારણ કરનારા છે તે સંસાર, મોક્ષ, બંધનના કારણ છે.''(શ્વેતા-૩/૧૬) ''તે એક જ દેવ બધા ભૂતપ્રાણી માત્રમાં ગુઢ (અંતર્યામિપણે રહેલા છે) તે સર્વ વ્યાપી છે, સર્વ ભૂતપ્રાણી માત્રના અંતરાત્મા છે.'' ''તે કર્માધ્યક્ષ છે, તે સર્વ ભૂતપ્રાણી માત્રના નિવાસ સ્થાન**

રૂપ છે, સાક્ષી છે, ચૈતન્ય છે, કેવળ અને કેવળ નિર્ગુણ છે''(શ્વેતા–૬/૧૧) ''જેમાંથી આ ભૂતો જન્મે છે.''(તૈ.ઉ.–૩/૧) ''હજાર શિરવાળા પુરૂષ''(શ્વે.ઉ.૩/૧૪) ''સર્વતરફ હાથપગવાળા''(શ્વે.ઉ.૩/૧૬) ''તે અંગુષ્ઠ માત્ર પુરૂષરૂપે હંમેશા જનોના હૃદયમાં રહેલા.''(શ્વે.ઉ.૩/૧૩) ''જયારે જોનારો સુવર્ણ જેવા ઉજજવલ વર્ણવાળા પુરૂષ બ્રહ્મને કર્તા અને નિયંતા અને કારણપણે જુએ છે, ત્યારે તે વિદ્વાન્ પાપ અને પૂણ્યને છોડીને નિરંજન એવા પરમ પુરૂષના સામ્ય પણાને પામે છે.''(મુ.ઉ.–૩/૩) ''અન્ધકારથી પર આદિત્ય જેવા વર્ણવાળા એ મહાન પુરૂષને હું જાણું છું''(શ્વે.ઉ.૩/૭) ''જે આદિત્યની અંદર સુવર્ણ સમાન પુરૂષ દેખાય છે, સુવર્ણ મુછવાળા સુવર્ણ સમાન કેશવાળા, નખશિખ પર્યંત સર્વ સુવર્ણ જ.''(છા.ઉ.૧/૬/૬) ઈત્યાદિ શ્રુતિ વડે પ્રતિપાદન કરાયેલા **''જેમાંથી યુગના પ્રારંભમાં સર્વભૂત પ્રાણી માત્ર ઉત્પન્ન થાય છે, ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને પ્રલયના કારણભૂત જેનું કોઈ કારણ નથી, જાગ્રત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિમાં અને બહાર રહેલા કેટલાક પોતાના દેહમાં રહેલા હૃદયાકાશમાં રહેલા શંખ, ચક્ર, ગદા અને પદ્મ ધારણ કરેલા પુરૂષનું સ્મરણ કરે છે.''** ઈત્યાદિ તથા **''જગજન્માદિ જે વડે કરીને છે''(બ્ર.સુ.૧/૧/૨)** તે ન્યાયથી આકાશની સમાન નિરાકાર બ્રહ્મ નથી, અને આકાર રહિતનું જોવાપણું વગેરે સંભવતું નથી, પરંતુ સૃષ્ટિની આદિમાં તત્વોએ કરેલી સ્તુતિમાં પણ **''હે દેવ, શરણાગતના સંતાપને શાંત કરનાર છત્રરૂપ આપનાં ચરણકમળને અમે નમન કરીએ**

છીએ.''(ભાગ–૩/૩/૩૮) વગેરે વડે કહેવાયેલ છે. નિરાકારને ગુણ વગેરેનો અસંભવ હોવાથી, સાકાર સ્વયં જયોતિ પુરૂષના જેવી આકૃતિવાળા જ બ્રહ્મ છે. અહીં **'આ પુરૂષ સ્વયં જયોતિ'(બૃ.ઉ.૪/૩/૧૪)** એવી શ્રુતિ છે. હરિવંશ અને વાસુદેવમહાત્મ્યમાં કહેલ છે કે **''જેનું તેજ આકાશમાં પ્રજ્જ્વલિત છે સર્વ લોકને સમાવીને રહેલા તે પુરૂષ વિગ્રહને જુઓ'' ''અને ત્યાંજ અર્જુન પ્રત્યે ભગવાને કહ્યું છે કે બ્રહ્મને તેજોમય દિવ્ય એવું જે મહાન તું જોઈ રહ્યો છે તે હે અર્જુન ! તે અવિદ્યા– માયા રહિત મારૂં તે સનાતન તેજ છે તેનાથી પર પરંબ્રહ્મ છે. તે સર્વને સમગ્ર પણે ધારી રહ્યા છે. મારૂંજ તે અનંત તેજ છે, તેને હે ભારત ! તું જાણવાને યોગ્ય છે.''** એટલા માટે બ્રહ્મ મૂર્તિમાન જ છે. જે તેનું નિરાકારપણું નિર્ગુણપણું વગેરે શ્રુતિ સ્મૃતિ પ્રસિદ્ધિ છે તે પ્રાકૃત ગુણ, આકાર, ક્રિયા રહિત હોવાથી કહેલ છે. ભગવાનની મૂર્તિ તેમના ધામમાં રહેલા, તેમના પાર્ષદો ગુણાતિત દિવ્યો હોવાથી... **''તે ભગવાન વિષ્ણુ સગુણ નિર્ગુણ એક જ્ઞાન વડે જાણવા યોગ્ય છે એ પ્રમાણે સ્મરણ કરાયેલ છે. તેમનામાં રહેલા સર્વે ગુણો સમસ્ત મુનિઓ ભેગા મળીને પણ કહી શકવાને સમર્થ નથી. તે સત્વાદિ સમસ્ત ગુણોથી યુક્ત''** એમ વિષ્ણુપુરાણમાં કહ્યું છે. આવી રીતે ભગવનિષ્ઠ ગુણોને વિષ્ણુપુરાણમાં કહ્યાં છે. ભાગવતમાં **''જેમનામાં સત્ય, પવિત્રતા, દયા, ક્ષમા, ત્યાગ, સન્તોષ, સરળતા, મનની શાન્તિ, ઈન્દ્રિયજય, તપ, સમભાવ, સહનશિલતા, લાભપ્રાપ્તિમાં તટસ્થતા, શાસ્ત્રવિચાર, આત્મજ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ઐશ્વર્ય, શૌર્ય, પ્રભાવ, બળ, સ્મૃતિ,**

અપરાધિનતા, કૌશલ્ય, કાન્તિ, ધૈર્ય, મૃદુતા, પ્રતિભા, વિનય, સુસ્વભાવ, માનસિક શક્તિ, જ્ઞાનેન્દ્રિયોની શક્તિ, કર્મેન્દ્રિયોની શક્તિ, સુખસમૃદ્ધિ, ગંભીરતા, સ્થિરતા, શ્રદ્ધા, કીર્તિ, માન, અમાનિત્વ આ સર્વ ગુણો તથા અન્ય પણ મહત્વકાંક્ષી જનો દ્વારા વાંછનીય મહાન ગુણો જે ભગવાનમાં નિત્ય રહે છે, કદી નાશ પામતા નથી.''(ભાગ–૧/૧૬/૨૭ થી ૩૦) સકલ કલ્યાણ ગુણગણાધિ અપ્રાકૃત દિવ્યમૂર્તિ બ્રહ્મ **'अपाणिपादजवनु गृहिता–હાથ પગ રહિત હોવા છતાં બહુ જ વેગવાન છે'** આ શ્રુતિ પણ વેગવાન પણું સ્ફુર્તિવાળાપણું વગેરે ક્રિયા વાચક શબ્દ વડે માયિક પાદ વગેરે ઈન્દ્રિયોના નિષેધ પૂર્વક બ્રહ્મની દિવ્યમૂર્તિનું જ સ્થાપન કરે છે. તેમના ભક્તો પણ તેવા જ છે **'दहेन्द्रियासुहीनानां वैकुंठपुरवासिनाम् દેહઈન્દ્રિયરહિત વૈકુંઠ પુરવાસીઓના'(ભાગ–૭/૧/૩૪)** વગેરે વાકયો વડે કરીને. નહિ તો દેહ વગરનાને કેવી રીતે ભગવાનના ધામમાં નિવાસ સંભવે ? ગુણોનું નિત્યત્ત્વ કહેવાથી ભગવાનના અવતારમાં પણ તે ગુણત્વપણું છે અને તેમના ભકતોમાં પણ નિર્ગુણત્વ જણાય છે. આ પ્રમાણે શ્રુતિ સ્મૃતિ સિદ્ધ નિર્ગુણત્વ, અપ્રાકૃતત્વ પણ ભગવાનના સાકારપણાને અને સગુણપણાને કહેતું હોવાથી તેને જે સત્ય માનતા નથી, તે અસુરો જ છે તે ગીતામાં કહ્યું છે **''મારા પરંભાવને નહિ જાણનારા મૂઢ મનુષ્યો, મનુષ્યનું શરિર ધારણ કરનાર મુજ સઘળા ભૂતોના મહાન ઈશ્વરને અવગણે છે એટલે કે પોતાની યોગમાયાથી સંસારના**

ઉદ્ધારને અર્થે મનુષ્યરૂપે વિચરતા મુજ પરમેશ્વરને સામાન્ય મનુષ્ય ગણે છે. એ વ્યર્થ આશા રાખનારા, વ્યર્થ કર્મ કરનારા, તેમજ જ્ઞાનનો દુરૂપયોગ, કરનાર વિક્ષિપ્ત ચિત્તના અજ્ઞાની જનો રાક્ષસી, આસુરી અને મોહિની પ્રકૃતિને ધારણ કરી રાખે છે.''(ગીતા–૯/૧૧/૧૨) જેઓ વેદ, સ્મૃતિ, પુરાણમાં વિશ્વાસવાળા છે અને શુદ્ધ પરંપરાથી પ્રાપ્ત જ્ઞાનવાળા છે, તેઓ તો ભગવાનના આકાર અને નિર્ગુણપણાને સત્ય માને છે. અને કહ્યું છે કે **''હે અર્જુન–પાર્થ ! દૈવી પ્રકૃતિને આશરેલા મહાત્માઓ મારાં જ્ઞાની ભકતો તો મને સર્વ ભૂતનો આદિ કારણ અને અવિનાશી સ્વરૂપ જાણી સમજીને અનન્ય મનવાળા થઈને મને જ નિરંતર ભજે છે. એ દ્રઢ નિશ્ચય ભક્તો નિરંતર મારાં નામ અને ગુણ કિર્તન કરતા, મારી પ્રાપ્તિ અર્થે પ્રયત્ન કરતા અને વારંવાર પ્રણામ કરતા સદા મારા ધ્યાનમાં જોડાઈને અનન્ય પ્રેમથી મને ઉપાસે છે.''(ગીતા–૯/૧૩/૧૪)** એટલા માટે ભગવાનની મૂર્તિ અને તે સંબંધી જે જ્ઞાન વગેરે છે તે નિર્ગુણ અને સત્ય છે તે નિશ્ચય જ છે અને ભગવાને કહ્યું છે કે **''કૈવલ્ય જ્ઞાન છે તે સાત્ત્વિક છે અને જે વિકલ્પવાળું એટલે શંકાવાળું જ્ઞાન છે તે રાજસજ્ઞાન છે અને જે પ્રાકૃતજ્ઞાન છે તે તામસ જ્ઞાન છે અને જે મન્નિષ્ઠ એટલે કે મારૂં જ્ઞાન છે તે નિર્ગુણ છે. વનમાં વાસ કરવો તે સાત્વિક છે, અને ગામમાં વાસ કરવો તે રાજસ છે અને દ્યુતસદનમાં વાસ કરવો તે તામસ છે અને મારૂં સ્થાન (મંદિર)માં વાસ કરવો તે નિર્ગુણ છે. વનનો આશ્રય છે તે સાત્વિક છે, અસંગી રાગાંધો તે**

રાજસ છે, સ્મૃતિ ભ્રષ્ટ રહેવું તે તમાસ છે. અને જે મારો આશ્રય છે તે નિર્ગુણ છે, આધ્યાત્મિકી શ્રદ્ધા સાત્વિકી છે, કર્મમાં શ્રદ્ધા રાજસી છે અને અધર્મમાં શ્રદ્ધા છે તે તામસી છે અને મારી સેવામાં જે શ્રદ્ધા છે તે નિર્ગુણશ્રદ્ધા છે. જે સુખેથી પચીજાય અને જેનાથી રોગ ન થાય તે સાત્વિક આહાર કહેલ છે, અને જે ઈન્દ્રિયોને ગમે તેવો આહાર રાજસ છે, દુઃખદાયી અને અપવિત્ર આહાર તમાસ છે. આત્માની ઉન્નતિ કરે તે સાત્વિક આશ્રય છે અને વિષયને આપનાર રાજસ છે અને દીનતા અને મોહ ઉત્પન્ન કરનાર તામસ છે અને મારો જે આશ્રય છે તે નિર્ગુણ છે.''(ભાગ–૧૧/૨૫ થી ૨૯) ઈત્યાદિ. આવી રીતે બ્રહ્મ, વાસુદેવ, વિષ્ણુ, પરમાત્મા, પરમેશ્વર, નારાયણ, ભગવાન વગેરે નામથી કહેવાય છે તે બધા જ વેદો તેઓનું પ્રતિપાદન કરે છે. કહ્યું છે કે **''વેદો નારાયણ પરાયણ છે''(ભાગ–૨/૫/૧૫) ''વેદો વાસુદેવ પરાયણ છે.''(ભાગ–૧/૨/૨૮) ''સર્વ વેદાદિક સચ્છાસ્ત્રોથી જાણવા સમજવા યોગ્ય હું જ છું.''(ગીતા–૧૫/૧૫)** અને આ પ્રમાણે તેજ પરમાત્મા પોતાની સચ્ચિદાનંદ નામથી કહેવાતી પોતાની શકિત વડે પ્રકૃતિ પુરૂષ અને તેનાં કાર્યભૂત બીજાં અનેક કોટિ બ્રહ્માંડો ને પોતાનાં તેજ વડે સૂર્યની જેમ વ્યાપીને પોતાના અક્ષરધામમાં પૃથક્ જ સ્વરાટ થકા બિરાજમાન છે. વ્યાપક હોવા છતાં પણ નિર્લેપ રહે છે, માટે આકાશનું દ્રષ્ટાંત બધે જ કહેવાય છે. કયારેક અમૂર્તે કરીને તેઓનું નિરૂપણ તથા તેનું દર્શન કહેલું હોય ત્યારે તે પુરૂષોત્તમ ભગવાનના તેજનું જ નિરૂપણ

છે, એમ જાણવું. **જ્યાં બ્રહ્મ અને પરબ્રહ્મ બે પ્રકારનો નિર્દેશ હોય ત્યાં બ્રહ્મશબ્દ વડે કરીને તેજ જાણવું અને પરબ્રહ્મ શબ્દ વડે કરીને તે તેજનું અધિષ્ઠાન વાસુદેવ ભગવાન એવો ભેદ જાણવો અને જ્યાં એક નિર્દેષ હોય ત્યાં તે તેજ અને તેજસ્વી પુરૂષોત્તમ ભગવાનનો અભેદ જાણવો.** સાકાર બ્રહ્મની જ જ્ઞાનીઓએ ઉપાસના કરવી તે જ તત્વ (રહસ્ય) છે. આનો વિશેષ વિસ્તાર તો શ્રી રામાનુજાચાર્યકૃત ગીતા ભાષ્ય અને શ્રી ભાષ્યમાંથી જોઈ લેવો.

નનુ–''ભક્તિ વડે કરીને જ મને જાણી શકાય છે.''(ગીતા–૧૫/૫૫) ઈત્યાદિ. વાકયો વડે કરીને ભક્તિએ જ્ઞાનનું સાધનપણું જણાય છે, તો કેવી રીતે જ્ઞાનના ફળપણે ભક્તિ કહેવાય છે. તો સાંભળો ભક્તિ બે પ્રકારની છે. સાધનરૂપા અને ફળરૂપ. તેમાં પહેલી જ્ઞાનના સાધનપણે શાસ્ત્રોમાં નિરૂપણ કરાયેલ છે અને બીજી તો ફળરૂપા અહિંયાં કહેલી છે **''ભક્તિ વડે જ ભક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે''** વગેરે વાકયોમાં તેવું જ નિરૂપણ છે.

ભલે ! ભક્તિથી પણ જ્ઞાનનું ફળપણું કહેવાય, પરંતુ જ્ઞાનનું તો જન્માન્તરીય સત્કર્માભ્યાસ સંસ્કારથી ઉન્પન્ન થવાપણું કહ્યું છે. આપને ચોરાશી લાખ યોનિમાં પ્રાપ્ત થયેલ, પોતાનાં કર્મપ્રમાણે અતિ દુઃખ ક્લેશ પ્રાપ્ત કરી, કયારેક દુર્લભતર નરદેહ પ્રાપ્ત કરીને, પ્રાકૃત જીવોનો હાહાકાર પૂર્વક મહાન કોલાહલ પ્રાપ્ત કરીને, તેનું પ્રાપ્ત થવાપણું છે. બધા જ મનુષ્યો જન્માંતરીય

સંસ્કારવાળા હોતા નથી. પરંતુ **''કોઈક જ વડે આ જન્મમાં બ્રહ્મના સાક્ષાત્ જ્ઞાન વડે મુક્ત થવાશે''** એ પ્રમાણે જો એમ કહેતા હો તો. સકલ જનોના આત્યંતિક કલ્યાણનો હેતુ, એવી ભક્તિ દેવી આ પૃથ્વીને વિષે જય પામે છે. **'મને કેવળ ભક્તિ જ ઈષ્ટ(પ્રિય) છે.'** બધા લોકોનાં આત્યંતિક કલ્યાણને માટે જેમણે દિવ્ય માનુષ વિગ્રહ ધારણ કર્યો છે, એવા ભગવાન શ્રી વાસુદેવ અથવા તેમના એકાંતિક ભક્તોનાં ચરણ કમળનો સંબંધ માત્ર ગમે તે પ્રકારે થાય તેટલી જ અપેક્ષા છે, નહિ કે જ્ઞાનાદિ સાધન સામગ્રી કે ઉત્તમ જાતિ વગેરે. તેમ ભાગવતના એકાદશ સ્કંધમાં ભગવાન શ્રી કૃષ્ણે કહ્યું છે કે **''હે પ્રિય ઉદ્ધવ ! સત્સંગનો મહિમા ખૂબજ અદ્‌ભૂત છે. આ ખુબજ શ્રેષ્ઠ સાધન છે. મારો ભક્ત જે રીતે સત્સંગ દ્વારા મને પ્રાપ્ત કરી શકે છે એવું બીજું કોઈપણ સાધન નથી. આ જે યોગ, સાંખ્ય, ધર્મ, સ્વાધ્યાય, તપ, ત્યાગ, ઈષ્ટાપૂર્ત (યજ્ઞ-યાગ કૂવા-વાવ વગેરે કરાવવાનું પૂણ્ય કર્મ), દક્ષિણા, વ્રત, યજ્ઞ, વેદોના રહસ્યમય મંત્રો, તીર્થ, નિયમ, યમ વગેરે જેટલાં પણ સાધનો છે, તેમનાથી એટલી સરળતાથી મારી પ્રાપ્તિ થતી નથી જેટલી સત્સંગથી થાય છે, કેમકે સત્સંગથી બધી પ્રકારની આસક્તિ નષ્ટ થઈ જાય છે. આસક્તિ નષ્ટ થવાથી ભક્તની મારામાં ભક્તિ પ્રબળ થાય છે અને તે મને સહેલાઈથી પ્રાપ્ત કરી લે છે. હે નિષ્પાપ ઉદ્ધવજી ! પ્રત્યેક યુગમાં સત્સંગ દ્વારા જ દૈત્ય, રાક્ષસ, પશુપક્ષી, ગંધર્વ, અપ્સરા, નાગ, સિદ્ધ, ચારણ, ગુહ્યક અને વિદ્યાધરોને મારી પ્રાપ્તિ થઈ છે. મનુષ્યોમાં**

વૈશ્ય, શુદ્ર, સ્ત્રી અને અન્ત્યજ વગેરે રજોગુણી તમોગુણી પ્રકૃતિના અનેક જીવોએ મારૂં પરમ પદ પ્રાપ્ત કર્યું છે. વૃત્રાસુર, પ્રહ્લાદ, વૃષપર્વા, બલિ, બાણાસુર,મયદાનવ, વિભીષણ, સુગ્રીવ, હનુમાન,જામ્બુવાન, ગજેન્દ્ર, જટાયુ, તુલાધારવૈશ્ય, ધર્મવ્યાધ, કુબ્જા, વ્રજની ગોપીઓ, યજ્ઞપત્નીઓ અને બીજા લોકો પણ સત્સંગના પ્રભાવથી જ મને પ્રાપ્ત કરી શકયા છે. તે લોકોએ ન તો વેદનો સ્વાધ્યાય કર્યો હતો કે, ન વિધિપૂર્વક મહાપુરૂષોની ઉપાસના કરી હતી.''(ભાગ–૧૧/૧૨/૧ થી ૭) ''એજ રીતે તેમણે કોઈ વ્રત, તપ પણ કર્યું ન હતું. બસ, માત્ર સત્સંગના પ્રભાવથી જ મને પ્રાપ્ત થઈ ગયા, પરમ પદને પામી ગયા છે.''(ભાગ–૧૧/૧૧/૫) તથા સપ્તમ સ્કન્ધમાં ''દેવ, દૈત્ય, મનુષ્ય, પશુ અથવા ગંધર્વ–કોઈપણ હોય, જે ભગવાનનાં ચરણકમળોનું સેવન કરે છે, તે આપણી જેમ જ કલ્યાણનો અધિકારી થઈ જાય છે. હે દૈત્યપુત્રો! ભગવાનને પ્રસન્ન કરવા માટે બ્રાહ્મણ, દેવતા કે ઋષિ હોવું સદાચાર અને વિવિધ વિદ્યાઓથી સંપન્ન હોવું તથા દાન, તપ, યજ્ઞ, શારીરિક માનસિક શૌચશુદ્ધિ અને મોટાં–મોટાં વ્રતોનું અનુષ્ઠાન જરૂરી નથી. ભગવાન તો કેવળ નિષ્કામ પ્રેમ અને ભકિતથી જ પ્રસન્ન થાય છે. અન્ય સર્વ(સાધનો) તો માત્ર વિડંબનામાત્ર જ છે''(ભાગ–૭/૭/૫૦ થી ૫૨) ઈત્યાદિ. અને ભગવાન વાસુદેવના અનન્ય ભકતોને કયારેય પણ ભય કે લેશ શંકા નથી. ત્યાં કહ્યું છે **"ભગવાનના ભકતોનું કયારેય અશુભ (અહિત) થતું નથી. જન્મ, મરણ, ઘડપણ, રોગ**

નો ભય કયારેય ઉત્પન્ન થતો નથી''(મહા.ભાર.અનુ.૧૪૯/૧૩૧) તથા ''તે માધવ ભગવાનના ભકતો ધર્મ માર્ગથી કયારેય પણ ભ્રષ્ટ થતા નથી કારણકે તે તમારામાં સૌહાર્દપણાથી બંધાયેલા છે. તમારાથી રક્ષણ કરાયેલા તે નિર્ભયપણે વિચરે છે.'' તમારી સેવા કરનારાઓને દેવતાઓ ઘણાં બધાં વિઘ્નો કર્યા કરે છે, છતાં તે બધાંનું ઉલ્લંઘન કરીને, તે પરમ પદને પામે છે, તે બીજા કોઈને પણ ભગવાન સિવાય પોતાનો ભાગ બલિરૂપે આપતા નથી. તેને માથે ગમે તેટલાં વિઘ્ન આવે તો પણ તે તમારા વડે રક્ષાયેલાં પરંપદને પામે છે. મારા પરાયણ શાંતરૂપા કયારેય પણ નાશ પામતા નથી. તે મારા ભકતોને હું નિરંતર જોઉં છું. જેઓનો હું આત્મા, પુત્ર, મિત્ર, ગુરૂ, સુહૃદય અને ઈષ્ટદેવ છું. ભગવદ્ભકતો જ દેહના અંત સમયે નિરતિશય આનંદવાળા બ્રહ્મધામમાં બ્રહ્માદિ દેવોને પણ દુર્લભ પરમ સુખને પામે છે. **"અવિદ્યાનું નિવારણ થઈ ગયા પછી માયાવી એવી મારી તે સત્યલોક વગેરેમાં રહેલી ભોગ સમ્પત્તિને, ભક્તિની પાછળ આવેલ અણિમાદિ અષ્ટાંગ ઐશ્વર્યને, ભગવત્સમ્બંધી, કલ્યાણકારી સંપત્તિને જો કે તેઓ ઈચ્છતા નથી. તો પણ વૈકુંઠ લોકને અવશ્ય પામે છે.'' (ભાગ-૩/૨૫/૩૭) ભક્તિની પ્રવૃત્તિ પછી સ્વયં પ્રાપ્ત થનારી અષ્ટસિદ્ધિ અથવા વૈકુંઠ લોકનાં ભગવાનનાં ઐશ્વર્યની પણ ઈચ્છા કરતાં નથી. તો પણ મારા ધામમાં પહોંચવાથી તેમને આ બધી વિભૂતિઓ આપો આપ જ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે.''** તે ભક્તિ યથાધિકાર પોતપોતાના વર્ણાશ્રમ ધર્મમાં રહીને જ મનુષ્ય વડે કરાય તો જ ફળે છે. અન્યથા **''સ્વધર્મ વિના જે**

કંઈ દેવતારાધનાદિક જે કંઈ કરવામાં આવે છે તે સર્વે રેતીના મહેલનીજ જેમ તત્કાળ નાશ પામે છે.'' ''જે લોકો સ્વધર્મને છોડીને ભક્તિ માત્રથી જીવે છે, તેની ઉપર વિષ્ણુ ભગવાન રાજી થતા નથી. સદાચારથી જ તે રાજી થાય છે'' ઈત્યાદિ. નારદ પુરાણમાં કહેલ છે. **ધર્મના સ્થાપનને માટે જ ભગવાનના અવતાર થાય છે.**

નનુ - સ્વધર્મ અને ભક્તિનો ભેદ કેવી રીતે કહેવાય છે. જે સ્વધર્મ તેજ ભક્તિ, સ્વધર્મ એટલે બધી જ ઈન્દ્રિઓને સ્વાભાવિક પોતપોતાના વિષયનું ગ્રહણ કરવું તેવું લક્ષણ પ્રસિદ્ધ છે. **''હે શંકરજી ! આપ અમારા આત્મા છો, મારી બુદ્ધિ આપની શક્તિ પાર્વતી છે, મારા પ્રાણ આપના ગણ છે, મારૂં આ પંચભૌતિક શરીર આપનું મંદિર છે, સંપૂર્ણ વિષય ભોગની રચના આપની પૂજા જ છે. હું જે સુંવુ છું તે તમારી ધ્યાન સમાધિ છે, મારૂં હરવું ફરવું તમારી પરિક્રમા છે. મારી વાણીથી નિકળતા પ્રત્યેક ઉચ્ચારણ આપનો સ્તોત્ર અને મંત્ર છે. આ પ્રમાણે હું આપનો ભક્ત જે જે કર્મ કરૂં છું, તે આપની આરાધના છે.''(શીવ માનસપૂજન/આદી.શંકરાચાર્ય)** એમ જો હોય તો જાવ કુલાર્ણવે કહેલા આચારવાળા શક્તિ પંથીઓના સ્થાનરૂપ તેવા પોતાની મનમાની ભક્તિના વિધાન માટે છે, એટલું કહેવું બસ છે.

''શ્રુતિ સ્મૃતિ પુરાણના અર્થથી વિરૂદ્ધાંશ વાણી, દર્શન યોગ્ય પુરૂષ જ જગતના ઈશના મૂળનો છેદ કરનાર છે. '' (શ્લોક-૧)

''વર્ણાશ્રમને યોગ્ય ધર્મ વેદોએ કહેલ છે, સાધુ પુરૂષોને સમ્મત છે. નવ પ્રકારે કરીને ભગવાનનું પ્રેમથી ભજન કરવું તેને ભક્તિ કહેવાય.'' (શ્લોક–૨)

''પંચ વિષયથી અસંગ રહેવું તે વૈરાગ્ય છે, તેનાથી સુખનિધિ એવા વાસુદેવ ભગવાનમાં પ્રેમ સ્નેહ વધે છે.'' (શ્લોક–૩)

''સદ્‌ગુરૂના ઉપદેશથી દેહથી જુદો પોતાના જીવાત્માને બ્રહ્મરૂપે અનુસંધાન કરીને પછી ભગવાન શ્રી હરિને ભજવા.'' (શ્લોક–૪)

''માટે ચારેય વર્ણોએ તથા ચારેય આશ્રમીઓએ અને વર્ણથી બહાર અને અનાશ્રમીઓ તથા આશ્રમથી પર રહેલા અત્યાશ્રમીઓએ પોતપોતાના ધર્મમાં રહેલા વિષય વિરક્તોએ બ્રહ્મરૂપે આત્મા વડે સર્વપ્રકારે શ્રી વાસુદેવ ભગવાનના ચરણ કમળની ઉપાસના કરવી તે સિદ્ધાંત છે. ભક્તિના અંતરાય પર વાદી કુર્તક જાળને હરવા માટે મેં આ શ્રીમન્ ઉદ્ધવ સિદ્ધાંત કહ્યો છે જે પોતાના આત્માનું કલ્યાણ ઈચ્છતા હોય તેમણે આને હંમેશા સાંભળવો અથવા પાઠ કરવો અથવા આનું ચિતવન કરવું.'' (શ્લોક–૫)

''ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરૂષાર્થ છે માનવ જીવનના ઉદ્‌દેશથી સુપરિચિત્ત એવા મેં શતાનંદમુનિએ આ ઉદ્ધવીય સિદ્ધાંતને નિરૂપણ કર્યું છે.'' (શ્લોક–૬)

''જે અનંત કોટિ બ્રહ્માંડની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિના કારણ છે. પ્રકૃતિ પુરૂષથી પર પોતાના તેજોમય અક્ષર ધામમાં વિરાજમાન છે. વેદોએ જેના મહિમાનું ગાન કરેલું છે. એવા ભકિતધર્મના પુત્ર આ પૃથ્વી ઉપર મનુષ્ય આકૃતિ (શરીર)ને ધારણ કરીને જેમણે ધર્મે સહિત ભક્તિનો વિસ્તાર કર્યો છે, તેના એક માત્ર શરણ્ય એવા હે સહજાનંદ સ્વામી ! પ્રભુ ! તમે મને તમારી એકાંતિકિ ભકિત જ આપો.'' (શ્લોક–૭)

ઈતિ શ્રીમદ્ઉદ્ધવ સંપ્રદાયાચાર્ય શ્રી સહજાનંદ સ્વામી શિષ્ય શતાનંદમુનિ વિરચિત શ્રી ઉદ્ધવ સિદ્ધાંતનું ગુજરાતી ભાષાંતર સંપૂર્ણ.

સંદર્ભ ગ્રંથ

૧. શ્રીમદ્ ભાગવત્

૨. શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા

૩. શ્રી તૈતિરીય આરાણ્યક

૪. શ્રી છાન્દોગ્યોપનિષદ્

૫. શ્રી મહાનારાયણીયોપનિષદ્

૬. શ્રી સુબાલોપનિષદ્

૭. શ્રી મહાભારત

૮. શ્રી અમનસ્કોપનિષદ્

૯. શ્રી બૃહદારણ્યોકોપનિષદ્

૧૦. શ્રી શ્વેતાશ્વેતરોપનિષદ્

૧૧. શ્રી પંચદશી

૧૨. શ્રી મહાભાષ્ય–(પાણીનિ અષ્ટાધ્યાય)

૧૩. શ્રી બ્રહ્મબિંદુ ઉપનિષદ્

૧૪. શ્રી શતપથ બ્રાહ્મણ

૧૫. શ્રી મુન્ડકોપનિષદ્

૧૬. શ્રી સાર્વસારોપનિષદ્

૧૭. શ્રી સ્કન્દપુરાણ–વાસુદેવ મહાત્મ્ય

૧૮. શ્રી હરિવંશ (ખિલવંશ,ઉત્તરમહાભારત)

૧૯. શ્રી શ્વેતાશ્વેતરોપનિષદ્

૨૦. શ્રી વિષ્ણુપુરાણ

૨૧. શ્રી શિવમાનસ પૂજા–શ્રી શંકરાચાર્ય

****